

Dil Öğretimindeki Metodoloji ve Yaklaşım Farklılıkları Bakımından İbn Ācurrūm'un *el-Muqaddimetu'l-Ācurrūmiyye*'si ve Birgivî'nin *el-[°]Avāmil*'i Üzerine Bir İnceleme

MÜCAHİT KÜÇÜKSARI

Necmettin Erbakan Üniv. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
mucahitkucuk@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7035-9420>

Öz

Bu makalede, klasik nahiv kitaplarında dil öğretimi noktasında görülen bazı metodoloji ve yaklaşım farklılıkları ele alınmaktadır. Bu bağlamda İbn Ācurrūm'un (ö.723/1323) *el-Muqaddimetu'l-Ācurrūmiyye* ve el-Birgivî'nin (ö.981/1573) *el-[°]Avāmil* adlı eserleri iki örnek olarak belirlenmiştir. Uzun yıllar medreselerde okutulan ve [°]āmil teorisi merkezli olmaları yönüyle benzeşen bu iki eserde iç plan ve anlatım metotları bakımından bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Bu farklılıklar daha çok *i[°]rāb* merkezli tasnife sıkı sıkıya bağlılık veya bazı pedagojik kaygılarla daha tematik bir anlayışı tercih etmek şeklinde kendini göstermektedir. Çalışmanın sonunda her iki eserin içerik planlarının tahlillerinin yapılması ve elde edilen bulguların kıyaslanması suretiyle bu farklılıkların ortaya konması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, *i[°]rāb*, *el-Ācurrūmiyye*, *el-[°]Avāmil*'i-*Cedīd*, Dil Öğretim Metotları

Abstract

A Comparative Study of Ibn Ājurrūm's *al-Muqaddima al-Ājurrūmiyya* and Birgivî's *al-[°]Awāmil* in Terms of Methodology and Approach Differences in Language Teaching

This article discusses some of the methodological and approach differences in language teaching in classical Arabic grammar books. In this context, Ibn Ājurrūm's (d.723/1323) *al-Muqaddima al-Ājurrūmiyya* and Birgivî's (d.981/1573) *al-[°]Awāmil* have been identified as two examples. Although these two works, which have been taught in madrasas for many centuries, are based on the theory of governance ([°]āmil theory) they have some differences in internal planning and teaching methods. These differences manifest themselves as a preference for a more thematic understanding due to some pedagogical concerns or as a strict application of the *i[°]rāb*-centered classification. This study aims to reveal these differences by examining the content plans of both works and then comparing the obtained data.

Keywords: Arabic Grammar, *i[°]rāb*, *al-Ājurrūmiyya*, *al-[°]Awāmil al-Jadīd*, Language Teaching Methods

Giriş: Geleneksel Dil Malzemesinin Arapça Öğretiminde Kullanılması Sorunu

İnsanların duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan, ses ya da işaretlere dayalı sistem şeklinde tanımlanabilecek olan dil;¹ insanların birbirleriyle diyalog kurmalarını sağlayan en temel iletişim araçlarından biridir. İnsanlar arasında iletişimi sağlayan dilin, insana bahşedilen en büyük nimetlerden biri olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir.² Tarih boyunca, dünyada binlerce farklı dil konuşulmuş ve halen de konuşulmaya devam etmektedir. Sami dil ailesine mensup Arapça, bu dillerin en önemlilerinden biridir. Milyonlarca kişi tarafından konuşulan Arapça, konuşulduğu coğrafyanın genişliği ve bu coğrafyanın dünya üzerinde sahip olduğu stratejik değer dolayısıyla büyük bir öneme sahiptir. Ancak Arapçanın asıl önemi, Kur'an'ın bu dilde inmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, çağımızda gerek bir iletişim dili olarak kullanabilmek, gerek de dinî eserleri ve kültürel mirası doğru anlayabilmek adına, Arapçanın en etkin ve hızlı biçimde öğretilmesi ve öğrenilmesi daha büyük bir önem kazanmıştır.³ Nitekim pek çok araştırmacı, bu hususta çalışmalar yapmakta, eser telifi başta olmak üzere, dil öğretimi sürecinde kullanılabilecek farklı materyallerle ilgili yeni öneriler getirmeye gayret etmektedir. Ayrıca, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte batı dünyasında, dil öğretimi noktasında geliştirilen kimi metotların Arapça öğretimine entegre edilmesi çalışmaları da eksik olmamaktadır.⁴ Ancak tarihsel süreçte, Arapça öğretimi noktasında, günümüzde “tercüme ve

¹ Ebû'l-Feth İbn Cinnî, *el-Hasâ'îs*, tah. Muhammed °Alî en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısiyye, tsz.), c.1, s.33; °Alî Ahmed Medkûr, *Tedrisu Funûni'l-Luğati'l-°Arabiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-°Arabî, 2006), s.23.

² Yakup Civelek, “Türkiye’de Arapça Öğretimine Dair Bazı Teklifler: Riyad Arap Dil Enstitüsü Örneği,” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), s.225.

³ Soner Gündüzöz, “Arapça Öğretiminde Başvurulacak Bazı Yöntem ve Teknikler: Pedagojik Bir Değerlendirme,” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), ss.36-37.

⁴ Psikoloji, felsefe ve eğitim bilimleri gibi pek çok ilim alanından ve ayrıca teknolojinin nimetlerinden de istifade edilerek geliştirilen bu metotlara örnek olarak “tercüme ve dilbilgisi metodu”, “doğal metot”, “direkt metot”, “işitsel ve dilsel metot”, “bilişsel metot”, “işitsel ve görsel metot”, “telkin metodu”... vb. yöntemleri zikretmek mümkündür. Bu metotların bir kısmı yeni geliştirilmiş olmakla birlikte bir kısmı daha önceden var olan tekniklerin sistematik bir hale getirilmesi ya da yeniden isimlendirilmiş halidir. Nitekim klasik Arapça öğretiminde “tercüme ve dilbilgisi metodu” şeklinde bir isimlendirilmeye karşılasmak dahi geleneksel Arapça tedrisatının nahiv ve metin temelli olduğu hususu bilinen bir gerçektir. Yabancı dil öğretimine yönelik ortaya konan farklı metotlar ve bu metotların Arapçaya uygulanması hakkında detaylı bilgi için bkz. °Abdul°azîz b. İbrâhîm el-°Uşayli, *Ṭarâ'îku Tedrîsi'l-Luğati'l-°Arabiyye li'n-Nâṭḩîn bi-Luğât Uḩrâ* (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 2002); °Abdulmu°min Emlâce Yûsuf, “Tedrîsu'l-Luğati'l-°Arabiyye li-°Gayri'n-Nâṭḩîn bih” (yayınlanmamış doktora tezi, Pencil Üniversitesi Arap Dili Bölümü, Lahor, 1991); Yaşar Seracettin Baytar, “Belli Başlı Dil Öğretim Metotları ve Bunların Arap Dili Öğretimi Açısından Eleştirel Değerlendirmesi,” *EKEV Akademi Dergisi* 20:67 (2016), ss.315-337.

dilbilgisi metodu” olarak da bilinen, genelde gramer merkezli ve metinleri okuyup anlamaya yönelik bir usulün daha çok tercih edildiği bir gerçektir. Nitekim Osmanlı medreselerinde yürütülen, gramer merkezli Arapça eğitimi, önümüzde duran güzel bir örnek durumundadır.

Bilindiği üzere Osmanlı medreselerinde okutulan dersler alet ilimleri ve yüksek ilimler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Arapça, Mantık, Felsefe, Tarih ve Coğrafya gibi bazı ilimler alet ilimlerinden kabul edilmiş, bunlar Kur’an, Hadis ve Fıkıh gibi şer’î ilimlerin öğrenilmesi noktasında bir vasıta olarak görülmüştür. Yüksek ilimler olarak nitelenen derslerin pek çoğu Arapça kaleme alındığından dolayı da Arapça ilk öğretilen ilim dalı olmuştur.⁵ Nitekim Kâtib Çelebi (ö.1067/1657), dil ilimlerinin *luğa, nahv, beyân* ve edebiyat olmak üzere dört kısma ayrıldığını belirttiğinden sonra, şer’î ilimleri öğrenmek isteyen herkesin, bunları bilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir.⁶

Kâtib Çelebi’nin de işaret ettiği minvalde, yani şer’î ilimlere ait metinlerin okunup daha iyi anlaşılabilmesi hedefiyle, Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi genelde üç aşama üzerine bina edilmiştir. Bunun nedeni ilimlerin, *iktisâr/*asgari düzey, *iktisâd/*orta düzey ve *istikşâ’/*ileri düzey olmak üzere üç mertebeye ayrılmış olmasıdır.⁷ Buna göre Arapça öğretiminde her seviyeye uygun eserler belirlenmiştir. İlk aşamada daha şematik ve öz bilgiler verilirken, ikinci ve üçüncü aşamalarda meselelerin detaylarına inilmiştir.⁸ Söz konusu üç seviye için, pek çok eser belirlenmiş ve takip edilmiştir. Nitekim sarf ilminde *el-Emsile, el-Makşûd, el-‘İzzî, Merâhu’l-Ervâh* ve *eş-Şâfiye* gibi eserler şöhret bulurken, nahiv alanında *el-‘Avâmilu’l-Mi’e, el-‘Avâmilu’l-Cedîd, İzhâru’l-Esrâr, el-Kâfiye, Mollâ Câmî, el-Elfiyye fî’n-Nahv, Şuzûru’z-Zeheb, Muğnî’l-Lebîb* ve *el-‘Accurrümiyye* gibi eserler ön plana çıkmıştır.⁹ Bunlardan *el-‘Avâmilu’l-Cedîd* ve *el-‘Accurrümiyye* *iktisâr/*asgari düzeyde; *Şuzûru’z-Zeheb* ve *İzhâru’l-Esrâr* *iktisâd/*orta düzeyde; *el-Elfiyye* ise *istikşâ’/*ileri düzeyde çokça tercih edilen nahiv eserleri olmuştur.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s.20.

⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmî’l-Kutub ve’l-Funûn*, tah. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-‘Arabî, tsz.), c.1, s.55.

⁷ Bkz. Saçaklızâde el-Mar’âşî, *Tertîbü’l-Ulûm*, terc. Zekerîya Pak ve M. Akif Özdoğan (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009), s.142.

⁸ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları,” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), s.283.

⁹ Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi,” s.286 vd.

Bu eserlerle ilgili değerlendirme yaparken ya da Arapça öğretimi ile ilgili yeni öneriler getirirken, dil öğretimindeki amacın iyi belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Zira amaç şer'î ilimlere ait metinleri okuyup anlamak olarak belirlendiği vakit, günümüzde de pek çok çalışmada dile getirilen ve öğrencilerden sahip olması beklenen, “dinleme, okuma, konuşma ve yazma” şeklindeki dört temel becerinin tamamının, yukarıda zikredilen eserler ve yürütülen program vasıtası ile kısa sürede öğrenciye kazandırılabilmesi kolay görünmemektedir. Zira burada, öğrenciye kelime yapılarını tahlil edebilme, metinleri anlama ve kurallara uygun olarak okuyabilme, cümle öğelerini ayırt edebilme gibi farklı melekeler kazandırmaya yönelik bir eğitim uygulanmıştır.¹⁰

Arapça öğretiminde dikkate alınması gereken en önemli noktalardan birisi de hedef kitledir. Yani öğrencilerin hangi milletten oldukları, öğrenme düzeyleri ya da Arapça altyapıları gibi pek çok husus bu bağlamda değerlendirilmeli ve ona göre teknikler uygulanmalıdır. Örnek vermek gerekirse; *iktisâr*/asgari düzeyde eğitim alması gereken bir öğrenciye, *istikşâ*'ileri düzeye uygun *el-Elfiyye*'yi okutmak her zaman beklenen sonuçları vermeyebilir. Aynı şekilde, *iktisâd*/orta düzeyde eğitim alması gereken birine *iktisâr*/asgari düzeye uygun *el-^cAvâmilu'l-Cedîd* ve *el-Âcurrümüyye* gibi eserler okutmak olumlu sonuçlar vermeyebilir. Dolayısıyla dil öğretiminde amaçların ve hedef kitlenin her zaman göz önünde bulundurulması, duruma uygun eserlerin tercih edilmesi ve yeni metotların bu iki husus çerçevesinde denenmesi ve önerilmesi, vurgulanması gereken noktalardır.

Son olarak ifade edilmelidir ki; modern tekniklerin kullanılması ve yeni metotların geliştirilmesi dil öğretimi açısından elbette çok önemlidir. Ancak bunu yaparken geçmiş tecrübeleri ihmal etmemek ve geleneği yok saymamak gerekir. Zira Arapçayı yabancı bir dil olarak öğretme noktasında, sahip olduğumuz zengin kültürü doğru okuyup anlamlandırmak ve elde edilen neticeleri modern tekniklerle sentezlemek daha olumlu neticeler verecektir. Geleneksel Arapça tedrisatında gramerin/nahvin merkezi bir konuma sahip oluşu ve günümüzde de nahiv öğretimi noktasında keyfiyet ve kemiyet tartışmalarının hiç bitmediği göz önüne alınırsa, özellikle bu hususa dair çalışmalar yapılması icap etmektedir. Bu makalede, geleneksel nahiv tedrisatında meşhur olmuş iki eserin içerik ve metot incelemesini yapmak suretiyle, alana bir katkı yapılması hedeflenmiştir.

¹⁰ Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi,” ss.277-278.

1. Klasik Nahiv Eserlerinde Görülen Yaklaşım Farklılıkları

Arapça dil kaidelerinin öğretilmesi amacıyla, günümüze değin sayısız eser kaleme alınmıştır. Bunların arasında, aynı eserin şerhleri dışında, konuların tertibi birbiriyle aynı olan iki eser bulabilmek gerçekten zordur.¹¹ Bu farklılaşmaların temelinde büyük oranda *kıyās*, *‘illet*, *‘āmil* gibi teorik olgular yer almaktadır. Özellikle de *‘āmil* nazariyesi nahiv eserlerinin iç planına doğrudan tesir eden etkenlerin başında gelmektedir. Sībeveyh’in (ö.180/796) *el-Kitāb*’ı başta olmak üzere ez-Zemaḥşerī’nin (ö.538/1144) *el-Mufaṣṣal*’ı, el-Muṭarrizī’nin (ö.610/1213) *el-Miṣbāḥ*’ı ve İbnu’l-Hācib’in (ö.646/1249) *el-Kāfiye*’si gibi pek çok önemli kaynağın bu nazariyenin etkisi altında olduğu görülmekle birlikte, Arapça öğretimini kolaylaştırmak için “*‘Avāmil*” başlığı altında pek çok eserin kaleme alındığı da bilinmektedir.¹²

Diğer taraftan nahiv ilminin daha kolay öğretilmesi için eleştiri ve öneri faaliyetleri erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Nitekim Sībeveyh’in *el-Kitāb*’ında üslup, konu tertibi, terminoloji gibi noktalarda eksikliklerinin olduğu görülmüş ve bu eksiklikleri giderme hususunda çalışmalar yürütülmüştür. El-Cāhiz (ö.255/869) gibi bazı edebiyatçılar da nahvin daha sade ve anlaşılır olması yönündeki fikirlerini beyan etmişlerdir. Daha sonraki süreçte mantık *kıyās* ve *‘illet* yorumlarının da nahiv ilmine girmesiyle, telif edilen eserler daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu kusuru gidermek için Ebū Bekr İbnu’l-Enbārī (ö.328/940), Ebū’l-Kāsim ez-Zeccācī (ö.337/949), Ebū ‘Alī el-Fārisī (ö.377/987) ve Ebū Bekr ez-Zubeydī (ö.379/989) gibi önemli dilciler “*el-Vādih*” veya “*el-İdāh*” gibi isimlerle eserler kaleme almaya başlamışlardır.¹³ Tüm bunlara bütüncül ve sistemli bir şekilde karşı çıkış ise Kırtubalı İbn Maḍā’ (ö.592/1196) ile gerçekleşmiştir. İtirazlarında Zāhirī olmasının da etkisi bulunan İbn Maḍā’ nahivcilerin dil öğrenimini zorlaştırdığını ifade ederek, *‘āmil-ma‘mūl*, *‘amel-i‘rāb*, *kıyās*, *te‘vīl* gibi nazariyelerin, ikinci ve üçüncü derecedeki *‘illet*lerin ve pratik değeri olmayan konuların nahiv kitaplarından çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu düşüncesi modern zamanlara kadar bir karşılık bulamamıştır. Öte yandan İbn Maḍā’ın karşı çıktığı *‘āmil* teorisi asırlar boyunca nahiv alanında yazılan eserlerin temelini teşkil etmiştir.¹⁴

¹¹ Gānim Kadūrī el-Hamd [Gānim Kaddūrī el-Hamed], “Nahiv Eserlerinin Te’lifinde Takip Edilen Yöntemler,” terc. Ali Bulut, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8:1 (2008), s.375 vd.

¹² Ali Bulut, “İbn Maḍā’nın Arap Dilindeki Āmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri,” *Nüşa* 4:23 (2006), s.62.

¹³ İsmail Durmuş, “Nahiv,” *DİA*, c.32, ss.304-305.

¹⁴ Durmuş, “Nahiv,” ss.304-305; Bulut, “İbn Maḍā’nın Arap Dilindeki Āmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri,” s.62.

Bilindiği üzere *‘āmil* teorisi herhangi bir cümlede yer alan kelimelerin sonlarının bir *‘āmil* nedeniyle değişikliğe uğraması esasına dayanmaktadır. Buna göre *raf‘c*, *naşb*, *cerr* ve *cez‘m* gibi *i‘rāb* durumlarının ortaya çıkmasına neden olan olgu *‘āmil*, bu durumun ortaya çıktığı kelimeler *ma‘mūl*, sonuçta meydana gelen işlem ise *‘amel* olarak adlandırılmaktadır.¹⁵ Yukarıda da ifade edildiği üzere bu teori ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan pek çok eserin dayanağı olmuştur. Ancak bu teori üzerine kurulan eserler iç plan ve muhteva bakımından farklılıklar arz edebilmiştir. Nitekim bu plan *i‘rāb* halleri, kelimelerin cümle içerisindeki görevleri ya da kelimelerin cümlenin asli unsuru olup olmamaları gibi hususların benimsenmesi suretiyle tezahür edebildiği gibi,¹⁶ konuların bablara ayrılması, *‘āmil*, *ma‘mūl* ve *i‘rāb* olgularının esas alınması şeklinde de gerçekleşebilmiştir.¹⁷

Farklı kurumlarda yüzyıllar boyunca okutulan ve halen de şöhretini yitirmeyen “risale” niteliğindeki iki eserde de böyle bir yaklaşım farklılığını görmek mümkündür. Bunlardan ilki Kuzey Afrikalı dil ve kıraat alimlerinden İbn Ācurrūm’un (ö.723/1323) *el-Ācurrūmiyye*’si, ikincisi ise Birgivi’nin (ö. 981/1573) *el-‘Avāmil*’idir. Genel olarak incelendiklerinde, hemen hemen aynı konuları ele aldıkları mülhaza edilen bu iki eserden *el-Ācurrūmiyye*’de, *ma‘mūl* ve *‘amel* olgularının ön plana çıkarıldığı ve daha tematik bir metodun benimsendiği görülürken, *el-‘Avāmil*’de anlatımın merkezinde *‘āmil* olgusunun olduğu ve daha sistematik bir öğretim tarzının tercih edildiği dikkat çekmektedir. İfade edilen bu yaklaşım farklılığının daha net anlaşılabilmesi için her iki eserin de muhteva tahlilinin yapılması ve örnekler üzerinden değerlendirmelerde bulunulması faydalı olacaktır.

2. İbn Ācurrūm ve *el-Ācurrūmiyye* Adlı Eseri

Asıl ismi, Ebū ‘Abdillāh Muḥammed b. Muḥammed b. Dāvūd eş-Şanhācī olup ilim dünyasında İbn Ācurrūm olarak meşhur olmuştur. 672/1273-74 yılında Fas’ta doğmuştur.¹⁸ Berberî dilinde “*şūfî*” anlamına gelen “*ācurrūm*” lakabının, ilk olarak dedesi tarafından kullanıldığı söylenmektedir.¹⁹ İbn Ācurrūm’un ailesi, öğrenim hayatı ve hocaları hakkında kay-

¹⁵ *‘Āmil* teorisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kadir Kınar, “Arap Gramerinde Āmil Teorisi,” *Bilimname*, 11:2 (2006), ss.157-179.

¹⁶ El-Hamd, “Nahiv Eserlerinin Te’lifinde Takip Edilen Yöntemler,” s.375 vd.

¹⁷ Muharrem Çelebi, “Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış,” *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989), s.2.

¹⁸ Celāluddīn es-Suyūfî, *Buḡyetu'l-Vu‘āt fî Ṭabakāti'l-Luḡaviyyin ve'n-Nuhāt*, tah. Muḥammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm (Şaydā: el-Mektebetu'l-‘Aşriyye, tsz.), c.1, s.238; Ḥayruddīn ez-Ziriklî, *el-A‘lām* (Beyrut: Dāru'l-‘İlm li'l-Melāyīn, 2002), c.7, s.33; ‘Umer Riḍā Kehhāle, *Mu‘cemu'l-Mu‘ellifin* (Beyrut: Dāru İhyā’i’t-Turāsi'l-‘Arabî, tsz.), c.11, s.215.

¹⁹ Kātib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, c.2, s.1797.

naklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Fas'ta edebiyat, kıraat, fıkıh ve matematik gibi alanlarda dersler aldığı, Hac yolculuğu esnasında Kahire'ye uğrayıp orada bir süre Ebū Ḥayyān el-Endelusī'nin (ö.745/1344) derslerine devam ettiği ve ondan icazet aldığı zikredilmektedir. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra ise Fas'a dönüp dil ve kıraat alanında dersler vermeye başlamış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.²⁰ Oğulları Ebū Muḥammed °Abdullāh ve Ebū'l-Mekārim'in yanı sıra, Muḥammed el-Cezennā'ī, Ebū Muḥammed °Abdullāh b. °Umer el-Vangīlī eđ-Ḍarīr, Ebū °Abdillāh Muḥammed b. °Abdilmuheymin el-Ḥaḍramī ve Ebū'l-°Abbās Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥazrecī bu öğrencilerden birkaçıdır.²¹

İbn Ācurrūm, 723/1323 yılında Fas'ta vefat etmiştir. Nahiv alanında *el-Muḫaddimetu'l-Ācurrūmiyye* adlı risaleyi, kıraat alanında *Ferā'idu'l-Me'ānī fī Şerhi Hirzi'l-Emānī* adlı şerhi ve yine kıraat alanında *el-Bārī* adıyla bilinen bir *Urcūze*'yi kaleme almıştır.²² Bunların içinde elbette en meşhur olanı *el-Ācurrūmiyye*'dir. Müellifin Mekke'de telif ettiği bu eser, özellikle Arapça tedrisatına yeni başlayanlar için çok faydalı bir çalışma kabul edilmektedir.²³ Nitekim bu risale üzerinde birçok şerh ve nazım çalışması yapılmıştır. Yalın ve anlaşılır üslubu nedeniyle asırlar boyunca İslam dünyasında ve Batıda büyük ilgi görmüş farklı dillere çevrilmiş ve defalarca basılmıştır.²⁴

Eserin tüm dünyada bu denli ilgi görmesinin nedeni, sağlam bir plana sahip oluşudur. Öte yandan eser, didaktik bir yapıya sahip olmakla birlikte farklı öğretim tekniklerini de içerisinde barındırmaktadır. Eserin genelinde somuttan soyuta ve basitten zora doğru tedrici bir geçiş vardır. Bu sebeple olsa gerek, günümüzde dahi pek çok dil öğretim kurumunda ders kitabı olarak okutulmaktadır.²⁵

El-Ācurrūmiyye'nin içeriğine bakıldığında; kelime ve türleri, *i'rab*, fiiller, *merfūc* isimler, *manşūb* isimler ve *mecrūr* isimler olmak üzere altı ana başlığın bulunduğu görülmektedir.²⁶ Dolayısıyla, hemen hemen bütün klasik

²⁰ Hulusi Kılıç, "İbn Ācurrūm," *DİA*, c.19, s.295.

²¹ Muḥammed Maḥlūf, *Şecerātu'n-Nūri'z-Zekīyye fī Ṭabakāti'l-Mālikīyye* (Beirut: Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, 2003), c.1, s.312; İsmā'īl Pāşā, *Hedīyyetu'l-°Arīfīn Esmā'u'l-Mu'ellifīn ve Aşāru'l-Muşannifīn*, tah. Kılıçlı Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç (İstanbul: Vekāletu'l-Me'ārif, 1951-1955), c.2, s.145.

²² Es-Suyūfī, *Buḡyetu'l-Vu'āt*, c.1, s.239; ez-Ziriklī, *el-A'lam*, c.7, s.33.

²³ Kātib Çelebi, *Keşfü'z-Zunūn*, c.2, s.1797.

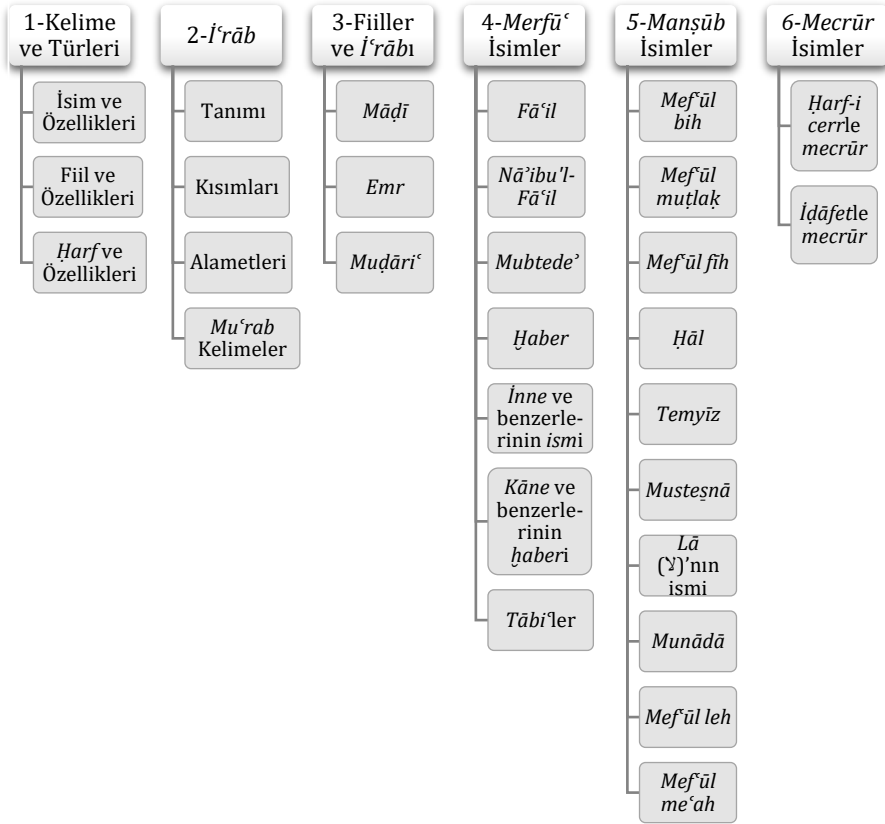
²⁴ Kātib Çelebi, *Keşfü'z-Zunūn*, c.2, s.1797; Kılıç, "İbn Ācurrūm," s.295.

²⁵ °Abdullāh Kennūn, *Zikrayātu Meşāhīri Ricāli'l-Mağrib fī'l-°İlm ve'l-Edeb ve's-Siyāse* (Beirut: Dāru İbn Ḥazm, 2010), s.428.

²⁶ Bkz. Ebū °Abdillāh İbn Ācurrūm, *Metnu'l-Ācurrūmiyye ve yelīhi ed-Durratu'l-Yetīme* (Kahire: Maṭba'atu Muştafā el-Bābī el-Ḥalebī, 1948), ss.1-13.

nahiv eserlerinde olduğu gibi *‘āmil* teorisi etkisinde bir bölümlendirmeye gidildiği anlaşılmaktadır. Bu başlıklar altında ele alınan meselelerin işleniş biçimi ve planı incelendiğinde ise *‘amel* ve *ma‘mūl* merkezli, cümle bütünlüğünün dikkate alındığı tematik bir yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Bu hususun daha net bir şekilde anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için eserin içeriğini gösteren şu tablo incelenmelidir:

İçerik Şeması (*el-Ācurrūmiyye*)

2.1. Kelime ve Türleri

Bu başlık altında, öncelikle kelimenin tanımı yapılmış ardından da kelime; isim, fiil ve *ḥarf* olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu taksimden sonra isim ve fiillerin özelliklerine geçilmiştir. Önce isimlerin özellikleri ele alınmış, “*mecrūr* olabilmek”, “*tenvīn*” ve “*el-* (ل) takısı” alabilmek şeklinde ismin üç

özelliğe sahip olduğu zikredilmiş bu bağlamda herhangi bir örnek verilmesine gerek görülmemiştir.

İsmin *mecrūr* olabilme özelliğine değinen İbn Ācurrūm, bağlamı da dikkate alarak, *ḥarf-i cerr*lerden bir kısmını burada zikretmeyi tercih etmiştir. Bu çerçevede üçü yemin harfî, toplam on iki *ḥarf-i cerr* sayılmıştır. Bunlar *min* (من), *ilā* (إلى), *an* (عن), *alā* (على), *fī* (في), *rubbe* (رُبِّ), *bā* (ب), *kāf* (ك), *lām* (ل) ve yemin harfleri olan *vāv* (و), *tā* (ت) ve *bā* (ب)'dir. Bu on iki *ḥarf-i cerr* sıralanırken anlamlarına temas edilmemiş ve kullanımlarına yönelik örnekler verilmemiştir. *Ḥarf-i cerr*lerden sonra fiillerin özellikleri ele alınmış, *sīn* (س), *seyfe* (سَوْفَ) ve *mu^oenneşlik* için gelen sakin *tā* (ت)'nin, fiilleri diğer kelime türlerinden ayırt ettiği belirtilmiştir. İsim ve fiillerin özelliklerini sıralayan ve hatta yeri gelmişken *ḥarf-i cerr*leri de sayan İbn Ācurrūm, *ḥarf*lerin tanımını yaparak bu başlığa son vermiştir.²⁷

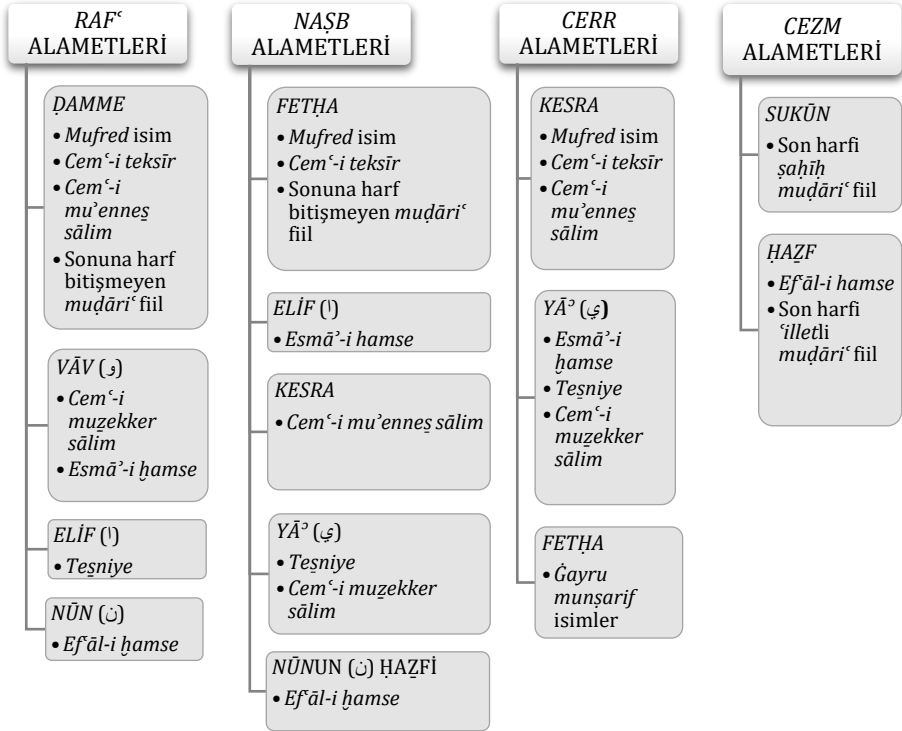
Görüldüğü üzere kelime ve çeşitleriyle ilgili olan bu bölümde, *ḥarf-i cerr*lere, *ḥarf*lerin tanımı yapıldıktan sonra değil, ismin özelliklerinden bahsedilirken, adeta ayrı bir parantez açılarak değinilmiştir. Dolayısıyla müellifin, konu bağlamlarına önem verdiği, bu nedenle de yer yer konular arası küçük geçişler yaptığı söylenebilir.

2.2. *İ^crāb* ve *İ^crāb* Alametleri

Kelime türlerinden sonra *i^crāb* meselesine geçilmiş ve burada *i^crāb*la ilgili genel bilgiler verilmiştir. Öncelikle *i^crāb*ın kısaca tanımı yapılmış ve bu tanım içerisinde *i^crāb*ın *lafzī* ve *taqdīrī* olabileceğine işaret edilmiştir. *Maḥallī i^crāb*'a ise gerek bu başlıkta, gerek de sonraki kısımlarda temas edilmemiştir. Tanımın ardından *raf^c*, *naşb*, *cerr* ve *cez^m* olmak üzere *i^crāb*'ın dört halinden bahsedilerek *i^crāb* alametlerine geçilmiştir.²⁸ Bu alametler şu şekildedir:

²⁷ İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, s.1.

²⁸ İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, ss.3-4.

İbn Âcurrûm, *i^crâb* alametlerini saymaya *raf^c* halinden başlamış, şemada işaret edilen alametler ve ilgili oldukları yerler hususunda herhangi bir örnek zikretmemiştir. *Elif* (ل) harfinin *esmâ²-i ḥamse*de *naşb* alameti olduğunu söylerken “رَأَيْتُ أَبَاكَ وَأَخَاكَ” şeklinde zikrettiği cümle bu babda karşımıza çıkan tek örnektir. Kelimelerin *naşb*, *cerr* ve *cez*m durumlarında görülen *i^crâb* alametlerinin anlatımı için de benzer hususların söylenmesi mümkündür. Zira aynı şekilde örneklerle k'onuyu açıklamak yerine, teorik bilgiler vermeyi tercih etmiştir.

Eserin geneliyle ilgili olarak ifade edilebilecek bir husus da anlatımda tedrici bir usulün benimsenmiş olmasıdır. Nitekim bu babda müellif, *nûn* (ن) harfinin *hazf*inin, *naşb* ve *cez*m alameti olduğundan bahsederken, *ef^câl-i ḥamse* tabirini herhangi bir açıklama yapmaksızın kullanmış, ancak bir sonraki başlıkta, harfle *i^crâb* edilen kelimeleri açıklarken *ef^câl-i ḥamse*'ye dair örnekler vermiştir.

İbn Âcurrûm, isimlerin *mecrûr* olabilme özelliğini zikrettikten sonra, bağlamı dikkate alarak *harf-i cerr*leri sıraladığı gibi, burada da *esmâ²-i ḥamse* kavramının ilk geçtiği yerde bu beş ismi sıralamıştır. Bu durum, müellifin gerekli gördüğü yerlerde konular arası küçük geçişler yapabildiğini, ana başlığa katı bir şekilde bağlı kalmadığını göstermektedir.

İr^cāb alametlerinin ardından *el-Ācurrūmiyye*'de *mu^crab* kelimeler ele alınmıştır. Müellifin *mu^crab* kelimelere dair yaptığı taksim şu şekildedir:

MU ^C RAB KELİMELER							
Hareke ile <i>i^crāb</i> olanlar				Harf ile <i>i^crāb</i> olanlar			
Mufred isim	Cem ^c -i teksir	Cem ^c -i mu ^c enneş sālim	Sonuna harf bi- tişmeyen muḍāri ^c fiil	Teşniye	Cem ^c -i muzekker sālim	Esmā ^c -i ḥamse	Ef'āl-i ḥamse

Görüldüğü üzere İbn Ācurrūm, öncelikle *i^crāb* alametlerini hareke ve harf olarak ikiye ayırmış, ardından da bir önceki meselede işaret edilen kelime türlerini, bu iki başlığın altına yerleştirmiştir. Bu haliyle yukarıdaki şema, bir önceki konu olan *i^crāb* alametlerinin, tersten okunuşu ya da sistematik bir özeti şeklinde de değerlendirilebilir. Dolayısıyla müellifin, *i^crāb* meselesinde tümevarım metodunu benimsediği söylenebilir. İbn Ācurrūm, yukarıda işaret edilen kelime türlerinin her birinin, *raf^c*, *naşb*, *cerr* ve *cez^m* alametlerini ayrı ayrı zikrettikten sonra, hareke ile *i^crāb* olanlardan üç kelime türünün, diğerlerinden farklılık arz ettiğini de belirtmiştir.²⁹ Zira “*cem^c-i mu^cenneş sālim*” *kesra* ile *manşūb*, “*ğayru munşarifler*” *fetha* ile *mecrūr*, sonuna herhangi bir harf bitişmediği halde son harfi *illetli* olan *muḍāri^c*ler ise *illet* harfinin *ḥazf*i ile *meczūm* olmaktadır.

Eserdeki *i^crāb* başlığı genel hatlarıyla değerlendirilecek olursa şu hususları ifade etmekte fayda vardır: İbn Ācurrūm *raf^c*, *naşb*, *cerr* ve *cez^m* olmak üzere *i^crāb*ın dört hali olduğunu ifade ettikten sonra alametin bizzat kendisini merkeze alarak, *i^crāb* alametlerini ve bu alametlerin hangi kelimelerde görüldüğünü belirtmiştir (*Ḍammenin raf^c* alameti olduğu yerler, *vāvın raf^c* alameti olduğu yerler, *elifin raf^c* alameti olduğu yerler... gibi). Müellif bu bilgileri verirken örnek sunmamıştır. Bu bakımdan öncelikli hedefin, bilgilerin genel hatlarıyla ezberlenmesi olduğu söylenebilir. Bu kısımdan sonra *mu^crab* kelimeler işlenmeye başlanmıştır ki burada meselenin biraz daha sistematik hale getirilip özetlendiği görülmektedir.

Neticede İbn Ācurrūm *i^crāb* meselesinde, öncelikle *i^crāb* alametlerini merkeze almış ve kelimeleri bu alametlere tabi kılmıştır. Ardından da tam

²⁹ İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, s.4.

tersini yapmış, kelime türlerini *i^crāb* edilmiş biçimlerine göre sınıflandırarak merkeze almış, *i^crāb* alametlerini ise bunlara tabi kılmıştır. Bu durum, müellifin bilgileri önce *‘āmil* nazariyesine göre –daha çok *‘amel* ekseninde– tasnif ederek sunduğunu, ardından da bu bilgilerin tematik düzeyde doğrulamasını yaptığını göstermektedir.

2.3. Fiiller

İbn Ācurrūm fiilleri *māḍī*, *muḍāri^c* ve *emr* olarak üçe ayırır. Önce *māḍī* ve *emr*in *mebnī*, *muḍāri^c*’nin ise *mu^crab* olduğuna dikkat çeker, ardından da *muḍāri^c* fiili *naşb* ve *cezm* eden edatlar konularına geçer. Bu bağlamda on *naşb* edatı ve on sekiz *cezm* edatı sayar. Bu edatları sayarken sadece adlarını zikreder, yani örneklere yer vermez.³⁰

Burada zikrettiği *naşb* edatları şunlardır: *en* (أَنْ), *len* (لَنْ), *key* (كَيْ), *izen* (إِذَنْ), *key* anlamındaki *lām* (لَمْ)³¹, *lāmu’l-cuḥūd*, *ḥattā* (حَتَّى), sebep bildiren *fā[’]* (فَ), *vāv* (وَ) ve *ev* (أَوْ).

İbn Ācurrūm burada, kendileri bizzat *naşb* edatı olan *en*, *len*, *key* ve *izen* ile gizli bir *en* vasıtasıyla dolaylı olarak *naşb* edatı olan diğer altı *ḥarf* arasında bir ayırım yapmamıştır. Muhtemelen, başlangıç seviyesindeki öğrencilerin kavramakta güçlük çekecekleri hususlara girmek istememiştir. Ayrıca, Arapça cümle yapılarında sıkça karşılaşılan edatlar olmaları hasebiyle, bu altı edatın zikredilmesiyle, *i^crāb* detaylarına girilmemiş olsa dahi, “gizli bir *en* ile *manşūb muḍāri^c*” konusu buraya dahil edilmiştir.

Cezm edatları ise şunlardır: *lem* (لَمْ), *lemmā* (لَمَّا), *e-lem* (أَلَمْ), *e-lemmā* (أَلَمَّا), emir *lām*’ı (لَمْ), nehiy *lā[’]*sı (لَا), *in* (إِنَّ), *mā* (مَا), *men* (مَنْ), *mehmā* (مَهْمَا), *izmā* (إِذْمَا), *eyyu* (أَيُّ), *metā* (مَتَى), *eyne* (أَيْنَ), *eyyāne* (أَيَّانَ), *ennā* (أَنْتَى), *ḥayşumā* (حَيْثَمَا), *keyfemā* (كَيْفَمَا) ve özellikle şiirde kullanılan *izen* (إِذَا).

Müellifin *cezm* edatlarını anlatırken, *naşb* edatlarına göre daha detaycı olduğu görülmektedir. Ön bilgi olarak on sekiz *cezm* edatı olduğunu söylemesine karşın, 19 edat sayması; “özellikle şiirde kullanılan *izen*” edatının, ek bir bilgi olarak sunulması ile açıklanabilir. Diğer taraftan genelde sade, anlaşılır ve pratik bilgiler vermeyi tercih eden müellifin nadir görülen bir edata değinmesi eserin genel metoduyla tam olarak örtüşmemektedir.

Netice olarak müellif, fiilleri öncelikle zaman bakımından ardından da *mebnīlik* ve *mu^crablık* bakımından ele almıştır. Sonrasında *mu^crab* olan *muḍāri^c* fiilleri, *naşb* ve *cezm* eden edatları sıralamıştır. Bu sıralama, müellifin, eserini *‘āmil* teorisi ekseninde kaleme alınmasına ağmen genelde *‘amel*

³⁰ İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, s.5.

³¹ Müellif sebep bildiren “*lām*” harfini yani *lāmu’t-tā‘līli* kastetmektedir.

ve *ma^cmūl* olgularını merkeze alan tematik bir yaklaşıma sahip olmasının neticesidir. Zira el-Birgivî'nin *el-^cAvāmil*'i gibi *^cāmil* olgusu merkezli diğer eserlerin aksine, bu *harfler naşb* ya da *cez̄m* eden *^cāmil*ler oluşlarına göre değil, *muḍāri^c* fiillerin başına gelen *harfler* olmaları hasebiyle esere yerleştirilmişlerdir. *Naşb* edatlarının sayısı, nahiv eserlerinde genelde dört olarak zikredilirken, müellif on *naşb* edatı saymıştır. Bu noktada gizli bir “*en* (نْ)” edatının varlığına hiç değinilmemiş, başlangıç seviyesi için ağır denebilecek hususlara girilmemiştir. Ancak bir yandan da, bu yapılarla Arapça cümlelerde sıkça karşılaşıldığı için, bu edatlardan sonra gelen *muḍāri^c* fiillerin *mansūb* okunması gerektiği hatırlatılmıştır.

2.4. *Merfū^c* İsimler

İbn Ācurrūm, *merfū^c* isimleri; *fā^cil*, *nā³ibu'l-fā^cil*, *mubtede³*, *haber*, *kāne* (كان) ve benzerlerinin *ismi*, *inne* (ئِنْ) ve benzerlerinin *haber*i ve bunlara *tābi^c* olanlar (*şıfat*, *ma^ctūf*, *te³kīd*, *bedel*) olmak üzere yediye ayırır.³²

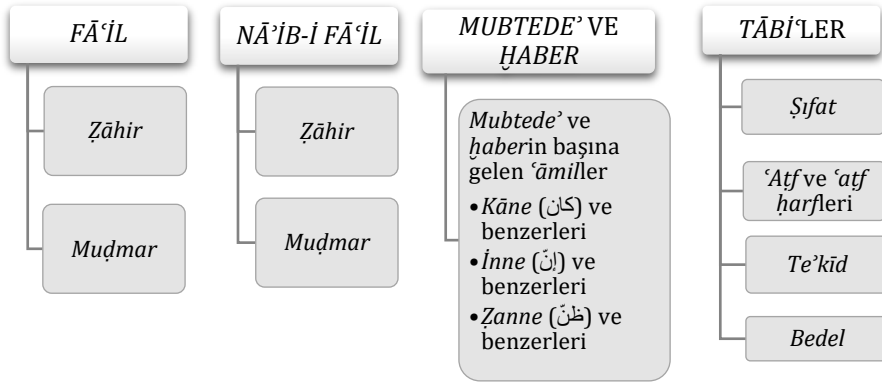
Öncelikli olarak *merfū^c* isimlerden *fā^cil* konusunu ele alan müellif, *fā^cilleri zāhir* (açık olarak gelen isim) ve *muḍmar* (zamirler) olmak üzere iki kısma ayırır. Bu ayırmadan sonra meseleyi teorik olarak değil, örnekleme yoluyla izah eder. Ardından da *zāhir* olarak gelen *fā^cillerin* sayı ve cinsiyet bakımından farklılıklarına göre, pek çok örnek sıralar. Aynı şekilde, *muḍmar* olan *fā^ciller* için de birbirine benzer nitelikte çok sayıda örnek zikreder. “*Nā³ibu'l-fā^cil*”i işlediği kısımda da, bu yöntemi aynı şekilde sürdürür. Aslına bakılırsa, bağlama uygun olarak farklı nahiv konularının eserin değişik bölümlerine serpiştirildiği söylenebilir. Zira *fā^cil*'in *zāhir* olarak geldiği yerlerde verilen cümleler, tam da fiil ve *fā^cil*'in cinsiyet ve sayı bakımından uyumuna örneklik teşkil ederken, “*muḍmar fā^cil*” için zikredilen cümleler *merfū^c* *muttaşıl* zamirleri anlatmaktadır.

Nā³ibu'l-fā^cil'den sonra, *mubtede³* ve *haber* konusuna geçilmiştir. Bu başlıkta, İbn Ācurrūm'un, temelde *āmil* teorisini benimsemiş olmasına rağmen, öğretimde tematik bir yaklaşıma sahip olduğu ve konu bütünlüğüne ihtimam gösterdiği açıkça görülmektedir. Zira *mubtede³* ve *haber* başlığında, bu iki ögenin *merfū^c* olma özelliklerinden, yani *i^crāblarından* daha ziyade, isim cümlesi olgusu üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda *mubtede³*'nin *zāhir* ya da *muḍmar* olarak gelişi açıklanmış, *şibhu cumle*, isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere *haber* çeşitlerine de temas edilmiş ve bu hususlara dair örnekler zikredilmiştir.

³² İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, ss.5-9.

Mubtede'nin zamir olarak gelebileceği ifade edildikten sonra, on iki *merfū*^c *munfaşıl* zamir sıralanmıştır. *Fā*^c*il* başlığında *merfū*^c *muttaşıl* zamirlerin zikredildiği hatırlanacak olursa, müellifin zamirleri belli konular bağlamında esere yaydığı, ayrıca bazı meseleleri tedrici olarak öğretmeyi amaçladığı söylenebilir.

Daha önce de ifade edildiği üzere İbn Ācurrūm, konuları bağlamlarından koparmamaya özen gösterir. *Merfū*^c isimlerin hangi sırayla işlendiğini gösteren şu şemada bu durum daha net görülecektir:

İbn Ācurrūm *merfū*^c isimler babına başlarken yedi isimden bahsetmiştir. Ancak şema incelendiğinde konu akışının daha farklı olduğu görülecektir. Nitekim yedi *merfū*^c isimden olan *kāne* ve benzerlerinin *isminin* yanı sıra, *inne* ve benzerlerinin *haber*i ve bunlara ek olarak *zanne* ve benzerlerinin *ismi* meseleleri “*mubtede*^c ve *haber*in başına gelen ‘āmiller” adlı bir babda topluca işlenmiştir.

Kāne, *inne*, *zanne* ve bunların benzerlerinin *mubtede*^c ve *haber*in başına gelebilecek ‘āmiller olduğu zikredildikten sonra, konuların detaylarına girilmiştir. “*Kāne* ve benzerleri” sayılmış, bunlardan çekimli olanlara temas edilmiştir. Aynı şekilde “*inne* ve benzerleri” de sayılarak bunların anlamlarına değinilmiştir. Ayrıca *inne*, *kāne* ve *zanne*'nin *i*^c*rāb* durumları açıklandıktan sonra, *merfū*^c isimlerden olmadıkları halde, “*kāne* ve benzerleri”nin *haber*i, “*inne* ve benzerleri”nin *ismi* ve “*zanne* ve benzerleri”nin *haber*leri de yeri gelmişken açıklanmıştır. Ana başlık her ne kadar *merfū*^c isimlere dair olsa da, müellif burada isim cümlesi ve bu hususla bağlantılı konuları bütüncül bir bakış açısıyla ele almıştır.

Merfū^c isimlerin son başlığı *tābī*^clere dairdir. İbn Ācurrūm bu babda sırasıyla *şıfat*, *ma*^c*tūf*, *te*^c*kīd* ve *bedel* konularını ele almıştır.

İ^crāb ve *ma^crifelik-nekiralık* bakımından *şıfat-mevşūf* arasında bulunan ilişkiye değindikten sonra, *ma^crife* isimler konusuna geçiş yapmıştır. Bu bağlamda zamirler, özel isimler, *mubhem* isimler, “*el-* (ال) takısı” alan isimler ve bunlara *muḏāf* olan isimler olmak üzere beş *ma^crife* isim türünü sıralayarak, bunlarla ilgili örnekler zikretmiştir. Dolayısıyla tıpkı daha önceki konularda olduğu gibi, burada da bağlama uygun olarak konular arası geçişler yapmayı tercih etmiştir. Aynı şekilde *ma^ctūf* bahsinde de meseleyi sadece *i^crāb* bakımından incelememiş *‘atf harflerini* de sıralamıştır. Bu bağlamda da *vāv* (و), *fā* (ف), *ev* (أ), *summe* (ث), *em* (أ), *immā* (إما), *bel* (بل), *lā* (لا), *lākin* (لكن) ve *hattā* (حتى) olmak üzere on *‘atf* zikrederek bunlardan bir kısmına dair örnekler vermiştir.

Te³kīd konusunda *kull* (الكُلُّ), *‘ayn* (العَيْن) ve *nefs* (النَّفْس) gibi *te³kīd* yapılan lafızları sayarak, “*melfūz te³kīd*”e değinmiş “*melhūz te³kīd*”i mevzubahis yapmamıştır. Son olarak *bedelin* de *i^crāb* bakımından *bedel* olunan kelimeye *tābī^c* olduğunu ifade etmiş ve “*bedelu’ş-şey³ mine’ş-şey³ (bedel muḏābik)*”, “*bedelu’l-ba^cd mine’l-kull*”, “*bedelu’l-iştimāl*” ve “*bedelu’l-ğalaḫ*” olmak üzere *bedelin* dört türünü örneklerle açıklamıştır.

Sonuç olarak; temel plan gereği, *merfū^c* isimler babı her ne kadar isimlerin *i^crābı* dikkate alınarak konulmuş bir başlık olsa da, İbn Ācurrūm burada meselelerin *i^crāb* yönünün dışına da çıkmıştır. Zira *merfū^c* isimlerden olmayan öğelere ve yine *harflere* temas ederek genelde bir meseleyi bütün bir konu olarak öğretmeyi amaçlamıştır. *Manşūbāttan* olan “*kāne*’nin *haberi*”ne ve “*inne*’nin *ismi*”ne değinmesi, ayrıca isim cümlesiyle *kāne*, *inne*, *ḫanne* ve benzerleri, yine sıfat konusuyla da *ma^crifelik* ve *nekiralık* hususları arasında kurduğu bağ bunun bir göstergesidir.

2.5. Manşūb İsimler

İbn Ācurrūm, bu babın girişinde *manşūb* isimlerin sayısını on beş olarak zikretmiş ancak eserin içerik şemasında da görüldüğü üzere on dört öge sıralamıştır.³³ Bunlar; *meḫ^cül bih*, *maşdar* (*meḫ^cül muḫlaḫ*), zaman zarfı, mekan zarfı, *ḫāl*, *temyīz*, *musteşnā*, *lā*’nın *ismi*, *munādā*, *meḫ^cül li-eclih*, *meḫ^cül*

³³ Bu rakam farklılığıyla ilgili olarak el-Mekkūdī (ö.807/1405), *Ācurrūmiyye* şerhinde şu bilgileri kaydetmektedir: “(Müellif) *manşūb* isimlerin on beş olduğunu belirtti. Ancak sonrasında on dört tanesini zikretti. Müellifin asıl nüshasında bu şekilde sabittir ve bana göre bu bir hatadır. Diğer yandan zikretmediği on beşinci *manşūb* ismin *ḫicāziyye mā*’sının (ما الحجازية) haberi olması da muhtemeldir.” Bkz. Ebū Zeyd el-Mekkūdī, *Şerḫu Meini’l-Ācurrūmiyye*, tah. Aḫmed b. İbrāhīm b. ‘Abdulmevlā el-Muḡnī (Kahire: el-Mektebetu’l-İslāmiyye, 2005), s.96.

me^cah, *kāne* ve benzerlerinin *haber*'i, *inne* ve benzerlerinin *ismi* ve *merfū^c* isimler bahsinde de değinilen dört *tābī^c* dir.³⁴

Mef^cül bih'i *zāhir* ve *muḍmar* olarak ikiye ayıran müellif, *muḍmar* olanların da *muttaşıl* ve *munfaşıl* olarak kendi içerisinde ikiye ayrıldığını belirtmiş, bu bağlamda *mef^cül bih* konumunda olabilecek *muttaşıl* ve *munfaşıl* zamirleri sıralamıştır. Böylece *fā^cil* ve *mubtede³*'nin anlatıldığı bölümlerde, *merfū^c* *muttaşıl* zamirler ve *merfū^c* *munfaşıl* zamirler, burada ise *manşüb* *munfaşıl* ve *manşüb* *muttaşıl* zamirler anlatılarak, zamirlerin bütünü tedrici yöntemle öğretilmiş olmaktadır.

Müellif, *mef^cül muḍlak*, zaman ve mekan zarfları, *hāl*, *temyīz*, *mef^cül li-eclih* ve *mef^cül me^cah* konularını, kısa bir tarifi ardından, örnekler eşliğinde, konunun özelliğine göre açıklamalarda bulunarak izah etmiştir. Örneğin *mef^cül muḍlak*'ı *lafzī* ve *ma^cnevī* olarak ikiye ayırırken, zaman ve mekan zarfları başlığında bazı örnekler zikretmekle yetinmiştir. *Hāl* ve *temyīz* konularında ise tanım ve örneklerin ardından, *hāl* ve *temyīz* olacak kelimelerde bulunması gereken şartlara ayrıca dikkat çekmiştir.

İstişnā³ başlığında öncelikli olarak sekiz *istişnā³* edatı sıralanmış, ardından da *illā* (لا) ile *müsteşnā* yapılan isimlerin farklı *i^crāb* durumları açıklanmıştır. *Ġayru* (غير), *sivā* (سوى), *suvā* (سواء), ve *sevā* (سواء) kelimeleri ile yapılan *musteşnā*lar, son olarak da *hālā* (حالا), *‘adā* (عدا) ve *hāşā* (حاشا) kelimeleri ile yapılan *musteşnā*ların *i^crāb* durumları kısaca açıklanmıştır.

Lā (لا) harfinin *‘amel* etme şartları öncelikle zikredilirken, peşinden bu *harfin* *‘amel* etme ya da etmeme durumuna dair bazı örnekler verilmiştir.

Munādā konusunda ise evvela beş *munādā* türü sayılmıştır. Bunlardan *mufred* *‘alem* ve *nekira-i maḳşūde* olanların *ḍamme* üzere *mebnī*, *nekira-i ḡayr-i maḳşūde*, *muḍāf* ve *şebīh bi'l-muḍāf* olanların ise *manşüb* oldukları belirtilmiştir.

Buraya kadar ifade edilenler göz önüne alınacak olursa; *mef^cül bih*'in *zāhir* ve *muḍmar* olarak ikiye ayrılması ve peşinden zamirlerin sıralanması, “*mef^cül muḍlak*”ın *lafzī* ve *ma^cnevī* olarak tasnif edilmesi, *lā* (لا) edatının *‘amel* edip etmeme durumlarına değinilmesi gibi hususlar, müellifin pedagojik kaygılarla alt bilgi kümeleri oluşturarak tematik düzlemde ilerlediğini göstermektedir.

Müellif, “*kāne* ve benzerleri”nin *haberi* ile “*inne* ve benzerleri”nin *ismi*-ne, *manşübāttan* olmalarına rağmen, bu başlıkta değinmemiştir. Nitekim

³⁴ İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, ss.9-13.

daha önce de ifade edildiği üzere bu öğeler, bağlamları dikkate alınarak *merfū*^c isimler babında açıklanmıştır. Benzer bir durum *tābī*^cler (*şıfat*, *ma^ctūf*, *te^ckīd* ve *bedel*) için de geçerlidir. Müellif, *merfū*^c isimler bahsinde *tābī*^clerin *i^crāb* özelliklerini anlatırken, bunların *raf^c*, *naşb* ve *cerr* hallerine de değinmiş ve meseleyi kapatmıştır. Dolayısıyla burada tekrar edilmelerine gerek görmemiştir.

2.6. *Mecrūr* İsimler

İbn Ācurrūm eserinde son olarak *mecrūr* isimleri ele almıştır. Konunun girişinde *mecrūr* isimleri, *ḥarf-i cerr* sebebiyle *mecrūr* olanlar, *iḍāfet* sebebiyle *mecrūr* olanlar ve *tābī*^cler olmak üzere üçe ayırmış ve peşinden *ḥarf-i cerr*leri saymıştır.³⁵ Aslına bakılırsa müellif *ḥarf-i cerr*leri, eserin ilk başlığında isimlerin özelliklerinden bahsederken de sıralamıştır. Tek fark orada on iki *ḥarf-i cerr* burada ise on beş *ḥarf-i cerr* olmasıdır. Burada ilave edilenler *rubbe vāvı* (و), *muḥ* (مذ) ve *munḥu* (مند)³⁶dur.

Müellif *iḍāfetle* *mecrūr* olan isimleri; *li* (ـ) ve *min* (من) *ḥarf-i cerr*leri takdir edilenler olmak üzere ikiye ayırarak, bunlara örnekler vermiştir. *iḍāfet* konusunda *lafzī* ve *ma^cnevī* şeklinde bir ayrıma gitmeyen müellifin verdiği örnekler, “*ma^cnevī iḍāfet*”e dairdir. *Tābī*^cler konusu, *merfū*^c isimler başlığında işlendiği için tıpkı *manşūb* isimler başlığında olduğu gibi, burada da tekrar edilmemiştir.

3. Birgivī ve *el-^cAvāmil* Adlı Eseri

Balikesirli müderrislerden Pīr ^cAlī'nin oğlu Taḳıyyuddīn Meḥmed Efendi ya da meşhur nisbesiyle İmām Birgivī 929/1523 yılında Balıkesir’de doğmuştur. Kaynaklarda, annesinin adının Meryem, dedesinin ise İskender Efendi olduğu kaydedilir.³⁶

İlk ilim tahsilini, doğduğu şehir olan Balıkesir’de babası Pīr ^cAlī Efendi’den almıştır. Burada Mantık ve bazı Arapça ilimlerine dair dersler de alan Birgivī, hafızlığını bitirdikten sonra, babası tarafından ilim tahsilini tamamlaması için İstanbul’a gönderilmiştir. Burada Şemāniye Medresesi’ne girerek, Aḥīzāde Meḥmed Efendi ve Kazasker ^cAbdurrahmān Efendi gibi dönemin önde gelen hocalarından dersler almıştır.³⁷

³⁵ İbn Ācurrūm, *el-Ācurrūmiyye*, s.13.

³⁶ Ez-Ziriklī, *el-A^clām*, c.6, s.61; İsmā‘īl Pāşā, *Hediyetu'l-^cĀrifin*, c.2, s.252.

³⁷ Ez-Ziriklī, *el-A^clām*, c.6, s.61; ^cAlī b. Bālī, *el-^cİkdu'l-Manzūm fī Zikri Efāḍili'r-Rūm* [eş-Şekā'iku'n-Nu^cmāniyye ile birlikte] (Beyrut: Dāru'l-Kitābī'l-^cArabī, 1975), s.436; Şemseddīn Sāmī, *Ḳāmūsul-A^clām* (İstanbul: Mihrān Matba^cası, 1307), c.2, s.1284.

Medrese eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'da farklı medreselerde müderrislik görevlerinde bulunmuş, sonraki dönemde hocası °Abdurrahmān Efendi'nin de vesilesiyle Edirne'de *ḳassām-ı °askerīlik* görevine getirilmiştir. Birgivi'nin zekası ve ilmî kişiliği dikkat çekmiştir. Nitekim Sultan II. Selīm'in hocalarından °Atā°ullāh Efendi de onun şöhretini iştmiş ve memleketi Birgi'de açmış olduğu medreseye onu müderris olarak atamıştır.³⁸

Birgivi hayatının kalan kısmını, Birgi'de müderrislik ve vaizlik görevlerini icra etmeye adanmıştır. Pek çok talebe yetiştirmiş ve gerek Edirne'de gerekse Birgi'de görev yaptığı sırada, toplumda baş gösteren bid'at ve hurafelerle mücadele etmeyi, öncelikli görev saymıştır.³⁹ Bu bağlamda dönemin şeyhülislāmı Ebū's-Su'ūd Efendi ve onunla aynı görüşü paylaşan bazı ulemaya karşı, hurafelerin önünü açacağını düşündüğü bazı fetvalarından dolayı reddiye niteliğinde risaleler kaleme almıştır.⁴⁰ Birgi'de vazifesine devam eden Birgivi, yakalanmış olduğu bir hastalık neticesinde bir İstanbul seyahati sırasında, 981/1573 yılında vefat etmiş, cenazesi Birgi'ye getirilerek buraya defnedilmiştir.⁴¹ Taḳıyyuddīn Mehmed olan asıl isminden daha ziyade Birgivi ve Birgili şeklinde meşhur olmuştur. Bunun nedeni, uzun yıllar Birgi'de görev yapmış olması ve orada medfun olmasıdır.⁴² Birgivi çoğu Arapça, birkaçı Türkçe olmak üzere, nahiv, tasavvuf, fıkıh ve tefsir gibi alanlarda eserler telif etmiştir.⁴³ Nahiv alanında kaleme aldığı ve Arapçanın temel kaidelerini Arap olmayanlara öğretmeyi amaçlayan *el-°Avāmil* ve bunun şerhi *el-İzhār* bu eserlerin en meşhurlarındandır.

Bu makalenin de inceleme konusu olan *el-°Avāmil* adlı risale, içerdiği sağlam ve özlü bilgiler ve ayrıca öğretim teknikleri açısından sahip olduğu pedagojik tertip sayesinde, yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Günümüzde de Arapça öğretimi hususunda ilgi çeken eserlerden biri durumundadır. Bu eserin ilim dünyasında bu denli ilgi görmesinin sırrı, Birgivi'nin sağlam ilmî duruşa ve kişiliğe sahip olması kadar, elbette eserin içeriğiyle de ilgilidir.

³⁸ °Alī b. Bālī, *el-°İḳdu'l Manzūm*, s.437.

³⁹ °Alī b. Bālī, *el-°İḳdu'l Manzūm*, s.436.

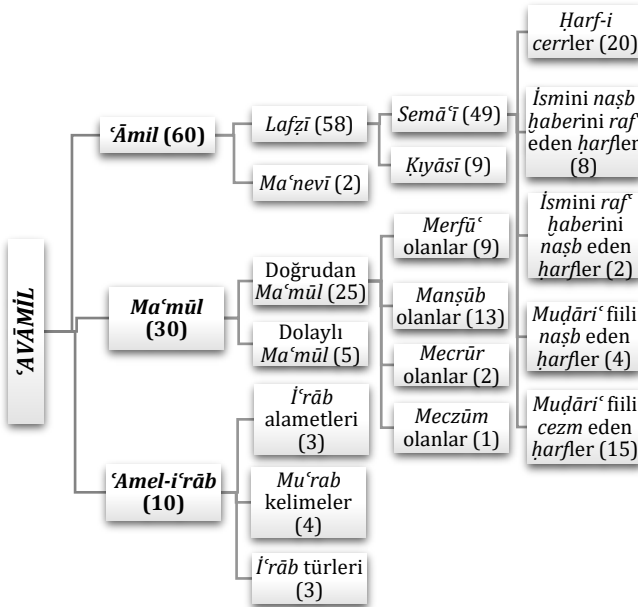
⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivi," *DİA*, c.6, s.192.

⁴¹ İsmā'īl Pāşā, *Hedıyyetu'l-°Arıfīn*, c.2, s.252. Birgivi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Emrullah Yüksel, "Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573)," *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), ss.175-185; Ahmet Turan Arslan, *İmām Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri* (İstanbul: Seha Yayınları, 1992), ss.152-156; Yüksel, "Birgivi," ss.192-194; Yaşar Düzenli, "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3:4 (2000), ss.228-247.

⁴² Ez-Zirikli, *el-A°lām*, c.6, s.61.

⁴³ Ez-Zirikli, *el-A°lām*, c.6, s.61; İsmā'īl Pāşā, *Hedıyyetu'l-°Arıfīn*, c.2, s.252.

Birgivî, adından da anlaşılacağı üzere eserini, *‘āmil* teorisi üzerine kurmuştur. Buna göre; eserinin mukaddime kısmında, *i‘rāb* meselesinin kavranabilmesi için, yüz maddenin bilinmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve bu maddeleri üç bölüm halinde sunacağını ifade etmiştir. Bu bölümlerden ilkinin, kelimelerin belirli bir *i‘rāb* üzere olmasını gerekli kılan *‘āmillere* ayırmıştır ki, bunlar toplamda altmış maddedir. İkinci bölüm, bu *‘āmillerin* etkilediği kelimelere yani *ma‘mūllere* hasredilmiştir. Bunlar otuz maddeden müteşekkildir. Eserin son bölümü ise, *‘āmil* ve *ma‘mūl* ilişkisi neticesinde ortaya çıkan *‘amel*, ya da başka bir ifadeyle *i‘rāb* meselesine dairdir. Bu son bölümde ana başlıklar halinde on madde zikredilmiştir.⁴⁴ Eserin içeriğini daha derli toplu görebilmek adına şu şekildeki bir şemayla bu yüz maddeyi özetlemek mümkündür:

3.1. 'Āmil

Yukarıdaki şemada da görüleceği üzere Birgivî *‘āmilleri*, *lafzī* ve *ma'nevī* olmaları bakımından ikiye ayırmıştır. Ancak bunların büyük bir kısmı (elli sekiz madde) *lafzī 'āmilleri* grubuna dahildir. *Lafzī 'āmilleri* ek-

⁴⁴ Bkz. Birgivî Mehmed Efendi, *'Āvāmīl, Naḥiv Cümlesi* (İstanbul: Aḥmed Kāmīl Matba'ası, 1330) içinde, ss.92-100.

seriyeti ise *semā^cī* olanlardır ki, dikkat edilirse burada tamamen *harfler* yer almaktadır. Dolayısıyla *lafzī-semā^cī* *‘āmilleri* “*harfler/edatlar*” şeklinde isimlendirmek ya da en azından meseleye bu şekilde bakmak da mümkündür.

Lafzī-semā^cī olarak zikredilen ilk *‘āmil* grubu *harf-i cerr*lerdir. Birgivī’nin zikrettiği yirmi *harf-i cerr* şunlardır: 1- *bā[°]* (ب), 2- *min* (من), 3- *ilā* (إلى), 4- *‘an* (عن), 5- *‘alā* (على), 6- *lām* (ل), 7- *fī* (في), 8- *kāf* (ك), 9- *hattā* (حتى), 10- *rubbe* (رب), 11- *vāvu’l-ķasem* (و), 12- *tā[°]u’l-ķasem* (ت), 13- *hāṣā* (حاشا), 14- *muz* (مذ), 15- *munzu* (منذ), 16- *halā* (خلا), 17- *‘adā* (عدا), 18- *levlā* (لولا), 19- *key* (كي), 20- *le^calle* (لعل).⁴⁵

*Harf-i cerr*lerden sonra isimleri *raf^c* ve *naṣb* eden *harflere* geçilmiştir. Bunların sayısı sekizdir: 1- *inne* (إن), 2- *enne* (أن), 3- *ke[°]enne* (كأن), 4- *lākinne* (لكن), 5- *leyte* (ليت), 6- *le^calle* (لعل),⁴⁶ 7- *munkaṭi^c istiṣnā[°]* için kullanılan *illā* (إلا), 8- cinsini nefyeden *lā* (لا).

*İsmi*ni *raf^c* *haberini naṣb* eden *harfler* ise iki tane olup bunlar; 1- *leyse[°]*’ye benzeyen *mā* (ما), 2- *leyse[°]*’ye benzeyen *lā* (لا)’dır.

Müellif son olarak *muḍāri^c* fiili *naṣb* ve *cezm* eden *lafzī-semā^cī* *‘āmilleri* sıralamıştır. Bunlar da şu şekildedir:

Muḍāri^c fiili *naṣb* eden *harfler* dört adettir: 1- *en* (أن), 2- *len* (لن), 3- *key* (كي), 4- *izen* (إن).

Muḍāri^c fiili *cezm* eden harfler on beş adettir: 1- *lem* (لم), 2- *lemmā* (لما), 3- *lāmu’l-emr* (لـ), 4- *nehiy lā[°]sı* (لا)⁴⁷ 5- *in* (إن), 6- *mehmā* (مهـما), 7- *mā* (ما), 8- *men* (من), 9- *eyne* (أين), 10- *metā* (متى), 11- *ennā* (أنى), 12- *eyyu* (أي), 13- *ḥayṣumā* (حيثما), 14- *īzmā* (إذما), 15- *īzāmā* (إذاما).⁴⁸

Netice olarak Birgivī *lafzī-semā^cī* *‘āmil* olarak yirmi *harf-i cerr*, ismini *naṣb* haberini *raf^c* eden sekiz *harf*, ismini *raf^c* *haberini naṣb* eden iki *harf*, *muḍāri^c* fiili *naṣb* eden dört *harf* ve *muḍāri^c* fiili *cezm* eden on beş *harf* zikretmiştir. Bu *harflerin* anlamlarına işaret etmek üzere, her birine dair birer örnek cümle vermiştir.

Müellif, *lafzī-semā^cī* *‘āmillerin* ardından *lafzī-ķiyāsī* olanlara geçmiş ve burada *fi^cl*, *ismu’l-fā^cil*, *ismu’l-mef^cül*, *ṣıfat muṣebbehe*, *ismu’t-tafḍil*, *maṣdar*, *muḍāf*, tam *mubhem* isim, *mānā-yı fi^cl* (fiilimsiler) olmak üzere toplam dokuz *‘āmil* zikretmiştir. Bunlar içerisinde fiiller konusunu biraz daha detaylı ele almış, burada eserin genelinde takip ettiği, bir örnekle mese-

⁴⁵ Birgivī, *‘Avāmil*, s.93.

⁴⁶ Müellif buraya kadar sayılan altı *harfe* fiile benzeyen *harfler* adı verildiğini belirtmiştir.

⁴⁷ İlk dört maddedeki edatlar yalnızca bir fiili, bundan sonrakiler ise iki fiili *cezm* eden edatlardır.

⁴⁸ Birgivī, *‘Avāmil*, ss.93-96.

lenin ne olduğunu açıklama metodunun dışına çıkmıştır. Zira müellif *tāmm* ve *nākiş* fiillerin ne olduğu hususunda kısa açıklamalar yapmış, ardından da örnekler zikretmiştir. Bu bağlamda *kāne* ile birlikte bazı benzerlerine de değinmektedir. Fiil dışında kalan diğer *‘āmilleri* açıklarken ise bunların fiil gibi *‘amel* ettiğini belirterek birer örnek vermeyi yeterli görmüştür. Birgivî *lafzī ‘āmillerin* ardından iki *ma‘nevī ‘āmil* bulunduğunu belirtmiş, birer örnekle *mubtede²-haber* ve *muđāri^c* fiili *raf^c* eden *ma‘nevī ‘āmillere* işaret etmiştir. Böylece bu bölüm sona ermiştir.

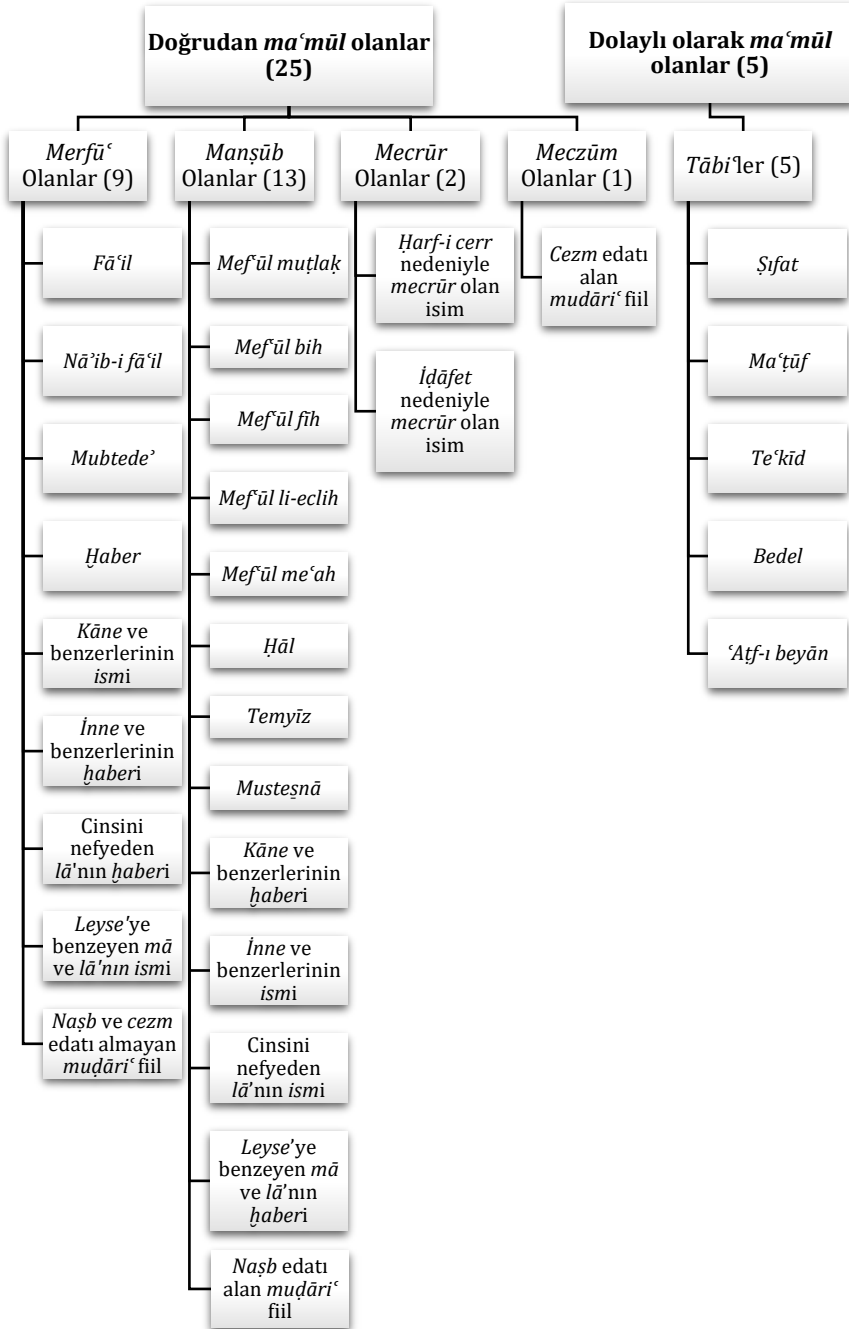
Buraya kadar ifade edilen hususlar çerçevesinde Birgivî'nin nahiv öğretim metodunun merkezinde *‘āmil* teorisi olduğu açıkça görülecektir. Zira yukarıda zikredilen altmış madde birer *‘āmil* olmaları yönüyle aynı üst başlığa konu olmuşlardır. Alt başlıklara ayrılmalarında *lafzī, ma‘nevī, semā^cī*, ya da *kıyāsī* oluşları esas alınmış, konular arası bağlamlar dikkate alınmamıştır. Kelimelerin isim, fiil ya da *harf* oluşlarına göre bir tasnife gidilmemiş, *‘āmil* olmaları yönüyle fiil, isim ve *harf* aynı ünite içerisinde ele alınmıştır.

Cümle bütünlüğü de *i‘rāb* olgusunun gölgesinde kalmıştır. Zira *i‘rāb* olgusu temel alınarak belirlenen başlık altında, sadece o başlıkla ilgili husus ele alınmıştır. Örneğin fiiller, *lafzī-kıyāsī ‘āmil* olmaları, fiillerin başına gelecek onları *naşb* ve *cezm* eden edatlar ise *lafzī-semā^cī ‘āmilleri* olmaları hasebiyle, “*‘āmilleri*” üst başlığına konu olmuşlardır. Yani *el-Ācurrūmiyye*'de olduğu gibi, bu meseleler arasındaki ilişkiye işaret edilmemiş, cümleleri bir bütün halinde öğretme gayesi güdülmemiş, konular arası geçişler yapılmış ve farklı alt başlıklar birleştirilmemiştir.

3.2. *Ma‘mül*

El-‘Avāmil'in ikinci ana bölümünü *ma‘müller* oluşturur. Yapılan ikili tasnife göre yirmi beş kelime doğrudan *ma‘mül* olurken beş kelime dolaylı olarak *ma‘mül* olabilmektedir. Buna göre bu bölümde yer alan otuz *ma‘mül* şu şekilde gösterilebilir:⁴⁹

⁴⁹ Bkz. Birgivî, *‘Avāmil*, ss.96-98.

Eserin ilk bölümünde altmış madde halinde *‘āmilleri* ele alan Birgivî, bu bölümde bu *‘āmillerin* etkisinin görüldüğü öğeleri sıralamıştır. Bu bağlamda *merfū‘*, *manşūb*, *mecrūr* ve *meccūm* kelimeler zikredilmiştir. Tıpkı ilk bölümde olduğu üzere, her bir öğe müstakil olarak ele alınmış, bağlama göre ya da cümle bütünlüğünü bozmamak adına, ilgili konular tek çatı altında cem edilmemiş ya da bir konudan başka konuya geçiş yapılmamıştır. Örneğin “*inne* ve benzerleri”nin *haberî* ile “*kāne* ve benzerleri”nin *ismine merfū‘* *ma‘müller* başlığında, bu edatların diğer öğelerine ise *manşūb ma‘müller* başlığında yer verilmiştir. Hal böyle olunca *el-‘Avāmil*’in *‘āmiller*, *ma‘müller* ve *‘amel* başlıkları altında daha sistematik bilgiler verdiği, *el-‘Ācurrūmiyye*’nin ise *‘amel* ve *i‘rāb* olgusu üzerine kurulmuş olsa da daha tematik bir tarzda ilerlediği söylenebilir.

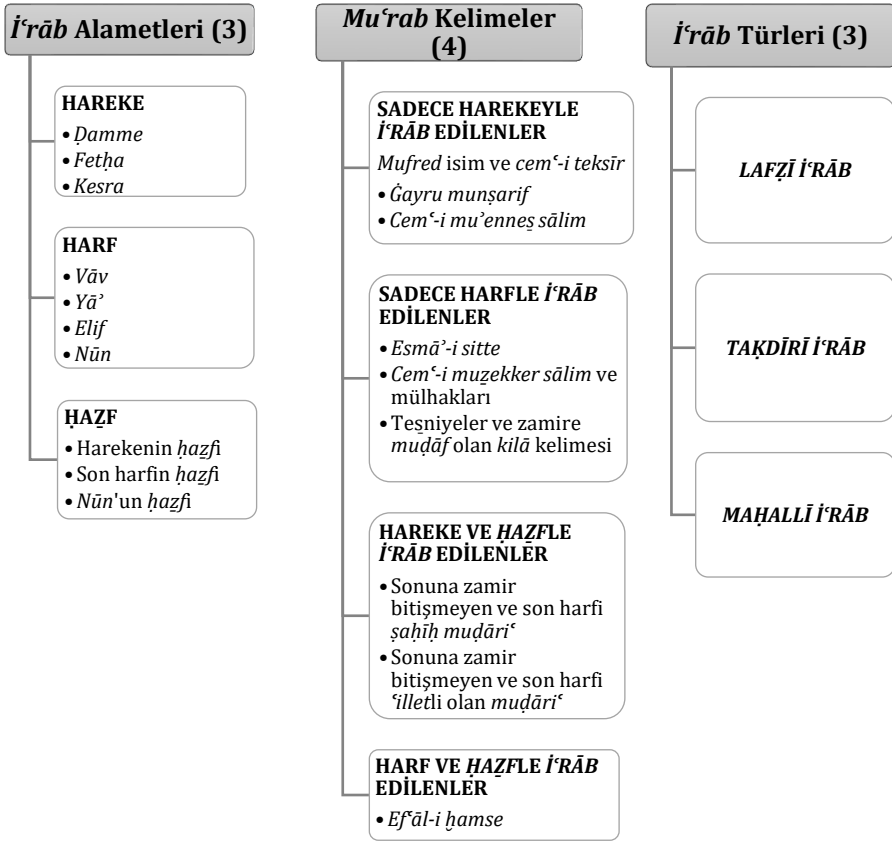
Her öğenin *i‘rāb* durumu, verilen bir örnek ışığında açıklanmış, ayrıca teorik açıklamalara girilmemiştir. Anlatımın merkezinde *i‘rāb* vardır. Yani esas gaye yukarıdaki şemada görülen öğelerin, *i‘rāb* bakımından hangi gruba dahil olduklarını öğretmektir. Bu nedenle *el-‘Ācurrūmiyye*’de olduğu gibi, konuların *i‘rāb* dışındaki bazı detaylarına hiç değinilmemiştir.

Öğelerin kategorize edilmesinde *i‘rāb* durumları esas alındığı için, isim ya da fiil gibi bir ayrıma gidilmemiştir. Dolayısıyla *merfū‘* ve *manşūb ma‘müller*de hem isim hem de fiillerin yer aldığı görülür. Bu da Birgivî’nin iç plan bakımından İbn Ācurrūm’dan ayrıldığı noktalardan biridir.

3.3. *‘Amel/i‘rāb*

Eserin son ana bölümü *‘amel/i‘rāb* konusuna dairdir. Bu babda toplamda on madde halinde *i‘rāb* alametleri, *mu‘rab* kelimeler ve *i‘rāb* türlerinden bahsedilir.⁵⁰ Tüm bu hususlara dair bilgiler alt başlıklar halinde değerlendirilecek olursa, elbette madde sayısı onu fazlasıyla aşacaktır. Ancak Birgivî’nin bilgileri genelde, şematize ederek ve belli bir sistem dahilinde sunması, bu bölümün on maddelik ana başlıklardan oluşmasını sağlamıştır. Bu durum ezber açısından da bir kolaylık doğurmaktadır. Birgivî’nin *‘amel/i‘rāb* konusuyla ilgili olarak bilinmesini gerekli gördüğü hususlar şunlardır:

⁵⁰ Birgivî, *‘Avāmil*, ss.98-100.

Görüldüğü üzere *i'rāb* alametleri hareke (*ḍamme*, *fethā*, *kesra*), harf (*vāv*, *yā'*, *elif*, *nūn*) ve *ḥazf* (harekenin, son harfin ve *nūn* harfinin *ḥazfı*) olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. Ardından *mu'rab* kelimeler, bu üç alamet türü (hareke, harf, *ḥazf*) temel alınarak dörde ayrılmıştır. Tüm bu anlatılanlar neticesinde de *i'rāb* almetlerinin *zāhir* olması, gizli olması ve hiç olmaması yönüyle, üç *i'rāb* türünün tanımını yapılarak esere son verilmiştir.

Birgivî *mu'rab* kelimeleri sınıflandırmadan evvel üç ana başlık halinde tüm *i'rāb* alametlerini sıralarken herhangi bir örnek verme yahut açıklama yapma ihtiyacı duymamıştır.

Birgivî *mu'rab* kelimeleri sınıflandırırken İbn Ācurrūm'a göre daha detaylı bir tasnife gitmiştir. Zira İbn Ācurrūm, *mu'rab* kelimeleri hareke ve harfle *i'rāb* olanlar olmak üzere ikiye ayırırken, Birgivî sadece hareke, sadece harf, hareke ve *ḥazf*, harf ve *ḥazf*le *i'rāb* olanlar şeklinde dörde ayırmıştır. Bu noktada Birgivî'nin isimler ve fiilleri birbirinden ayırdığı da görülmekte-

dir. Zira ona göre tek başına hareke ve tek başına harf ile *i^crāb* edilenler sadece isimlerdir. Hareke ve *ḥazf* ayrıca harf ve *ḥazfle i^crāb* olanlar ise fiillerdir. Bu farkın nedeni, Birgīvī'nin *muḍāri^c* fiillerin *sukūn* almasını hareketinin *ḥazfī* olarak görmesidir.

Amel/i^crāb bahsinin son meselesi *i^crāb* türlerine ayrılmıştır. Burada *lafzī*, *taḳdīrī* ve *maḥallī i^crāb*ın ne olduğu kısaca açıklanmış ve birer örnek zikredilmiştir.

Sonuç

Klasik nahiv tedrisatında büyük şöhret elde etmiş ve yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda Arapça öğretim materyali olarak akla ilk gelen eserlerden olan *el-Ācurrūmiyye* ve *el-^cAvāmilu'l-Cedīd* esas itibari ile başlangıç seviyesindeki öğrenciler için kaleme alınmışlardır. Bu nedenle farklı temel dilbilgisi konularına dair özlü ve muhtasar bilgiler içermektedirler. Verilen bilgiler, ezbere uygun olmakla birlikte, Arap dili kaidelerinin genel hususiyetlerini kavratmaya yöneliktir. Bu bakımdan, öğrencilerin kavramakta güçlük çekebileceği detay bilgiler ya da *ṣāzz* kullanımlar olabildiğince işlenmeye çalışılmıştır. Ancak gerek *el-Ācurrūmiyye*'de, gerek *el-^cAvāmil*'de başlangıç seviyesi için zor denebilecek ve şerhe muhtaç hususlara, kimi zaman temas edildiği olmuştur. *El-^cAvāmil*'de, kullanımı nadir görülen bazı *ḥarf-i cer*lere, *el-Ācurrūmiyye*'de ise *muḍāri^c* fiili gizli bir “*en*” vasıtasıyla *naṣb* eden edatlara yer verilmesi bu noktada örnek olarak gösterilebilir.

El-^cAvāmil'in uzun yıllar Osmanlı medreselerinde okutulduğu ve *el-Ācurrūmiyye*'nin de pek çok dile tercümesinin yapıldığı göz önüne alınırsa, ana dili Arapça olmayanların birinci derecede hedef kitle olduğu söylenebilir. Her iki eser de modern tabirle “tercüme ve dilbilgisi metodu” olarak bilinen bir tarzda nahiv ilmini hedef kitleye öğretmektedir.

Kaidelere büyük önem atfedilen bu metotla yürütülen Arapça tedrisatı neticesinde, ilk olarak, Tefsir, Fıkıh ve Hadis gibi şer'î ilimlere ait klasik metinlerin okunup anlaşılabilmesi amaçlanmaktadır. Bu bakımdan konuşma, yazma ya da dinleme gibi dil becerilerini geliştirme noktasında yetersiz kalmaları doğal karşılanmalıdır.

El-Ācurrūmiyye'de meseleler kelime ve çeşitleri, *i^crāb*, fiiller, *merfū^c* isimler, *manṣūb* isimler ve *mecrūr* isimler olmak üzere altı ana başlık halinde sunulmuştur. *El-^cAvāmil*'de ise *āmil*, *ma^cmūl* ve *i^crāb* olmak üzere üçlü bir tasnif karşımıza çıkmaktadır.

Eserlerin içeriklerine bakıldığında, ele alınan meselelerin büyük oranda örtüştüğü, ancak bu meselelerin işleniş sırasının farklı olduğu görülür. Bu

bağlamda her iki eserin öğretim metotları açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, şu hususlara dikkat çekmekte fayda vardır:

El-Ācurrūmiyye'de konuyla ilgili örnekler, öncesinde aktarılan bir takım teorik bilgilerin ardından verilirken, *el-^cAvāmil*'de konu anlatımı örnekler üzerine kurulmuştur.

İbn Ācurrūm, meselelerin izahında cümle bütünlüğü ve konular arası bağlamı genelde dikkate aldığı için, *i^crāb* merkezli başlıklara katı bir şekilde bağlı değildir. Birgivi ise *amīl*, *ma^cmūl* ve *amel* üçlüsünü sistematik bir biçimde tasnif etmiş ve konu anlatımında bu tasnifin dışına çıkmamıştır. Örneğin; *el-Ācurrūmiyye*'de fiiller müstakil bir bab başlığıdır. Bu babda *māḍī*, *muḍāri^c* ve *emr* fiillerinin üçü de ele alınmış, bunların *mebn*lik ve *mu^crab*lık hallerine temas edilmiştir. Bu bağlamda *muḍāri^c* fiili *naṣb* eden ve *cezm* eden *harfler* de bu babın konusu olmuştur. Dolayısıyla *muḍāri^c* fiilleri, *i^crāb* özelliklerinin yanı sıra zamanları bakımından da incelemeye tabi tutan İbn Ācurrūm, konuyu kendi içinde bir bütün olarak ele almış, *naṣb* ve *cezm* edatlarını da bu konuya dahil ederek, bağlama uygun olan hususları yeri gelmişken anlatmayı tercih etmiştir. *El-^cAvāmil*'de ise fiiller müstakil bir bab konusu değil, *laḫzī-kıyāsī^c* *amiller* içerisinde sadece bir alt başlıktır. Burada fiiller kendilerinden sonra gelen isimleri, *raf^c* ya da *naṣb* etmeleri yönüyle ele alınmış, bağlam gereği *naṣb* ya da *cezm* edatlarına değinme ihtiyacı hissedilmemiştir. Nitekim bu edatlar, *laḫzī-semā^ci^c* *amiller* bahsinde sıralanmış ve örneklendirilmiştir.

Mubtede^o, *haber* ve bunların başına gelen *amillerin* işleniş tarzı da her iki eserin öğretim yöntemi hususunda önemli ipuçları vermektedir. İbn Ācurrūm *merfū^c* isimler babının girişinde *mubtede^o*, *haber*, “*kāne* ve benzerleri”nin *ismi* ve “*inne* ve benzerleri”nin *ismi* de dahil olmak üzere yedi madde sıralamıştır. Ancak bu babda mevzubahis olan öğelerin her biri müstakil olarak değil, konu ve cümle bütünlüğü içerisinde ele alınmıştır. Bu çerçevede *mubtede^o* ve *haber* öğelerinin birlikte ele alınıp, sadece *i^crāb* özelliklerine değil, bu iki öğenin çeşitlerine de (*zāhir mubtede^o*, *muḍmar mubtede^o*, *mufred haber*, *cumle haber*) değinilmesi önemlidir. Çünkü müellif, *mubtede^o* ve *haber* öğelerini “isim cümlesi” bağlamında ele almıştır. Ardından da *mubtede^o* ve *haber*in başına gelen *amiller* şeklinde bir fasıl açarak “*inne* ve benzerleri”ni sıralamış, bunların *ism* ve *haber*lerini birlikte anlatmıştır. Aynı şekilde “*kāne* ve benzerleri” ve ayrıca “*zanne* ve kardeşleri”ni de sıralayarak, *ism* ve *haber*lerinin *i^crāb* durumları ve genel özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. *İnnenin ismi* ve *kānenin haberi manṣūbāt*tan olduğu halde, konu

ve cümle bütünlüğünün dışına çıkılmaması adına, burada *merfū^c* isimlerle birlikte ele alınmıştır.

Benzer bir durum *ḥarf-i cerr*ler konusu için de geçerlidir. Nitekim İbn Ācurrūm ilk babda kelime ve kelime çeşitlerinden bahsetmiş, burada isimlerin *mecrūr* olabilme özelliğine değindikten sonra, *ḥarf-i cerr*leri zikretmiştir.

Hal böyle olunca İbn Ācurrūm'un cümleyi ya da herhangi bir konuyu bir bütün olarak gördüğünü, *i^crāb* gereği yapılan tasniflere katı bir şekilde bağlı kalmadığını ifade etmek gerekmektedir. Oysa *el-^cAvāmil*'e bakıldığında; “*inne* ve benzerleri” olan *ḥarf*lerin *lafzī-semā^cī^c* *āmiller* faslında, *kāne* ve benzeri *nākış* fiillerin *lafzī-kıyāsī^c* *āmiller* babında fiillerle birlikte, *innenin ḥaberi* ve *kānenin isminin* doğrudan *ma^cmūl* olan *merfū^c* kelimeler faslında, *innenin ismi* ve *kānenin ḥaberinin*, doğrudan *ma^cmūl* olan *manşūb* kelimeler faslında, *ḥarf-i cerr*lerin ise *lafzī-semā^cī^c* *āmiller* babında incelendiği görülecektir. Dolayısıyla Birgivī'nin eserinde meseleler; “*āmil*, *ma^cmūl* ve *amel*” üçlü tasnifi üzerinden yani *i^crāb* olgusunun merkeze alındığı bir yaklaşımla izah edilmektedir. Netice olarak, *el-Ācurrūmiyye*'nin pratik/uygulama yönünün, *el-^cAvāmil*'in ise teorik yönünün daha ağır bastığını söylemek mümkündür.

El-Ācurrūmiyye'nin –her ne kadar *āmil* teorisini esas alan bir eser olsa da– *i^crāb* olgusuna dayanmayan farklı meseleleri gerektiğinde alt bilgi kümeleri halinde sunabilmesi, ana dili Arapça olmayan hedef kitle açısından avantajlı görünmektedir. Zira özellikle başlangıç seviyesindeki bir öğrencinin, tamamen soyut yönü ağır basan *i^crāb* olgusu eksenli bir yöntem karşısında, bazı kavrama güçlükleri ile karşılaşması muhtemeldir. “*Fā^cil*” ögesi örneği üzerinden meseleyi izah edecek olursak; *el-^cAvāmil*'de öğrenciden, verilen bir örnek yardımıyla “*fā^cil*”in, doğrudan *ma^cmūl* konumunda olan *merfū^c* bir kelime olduğunu öğrenmesi beklenmektedir. Oysa *el-Ācurrūmiyye*'de, “*fā^cil*” *i^crāb* bakımından *merfū^c* isimler grubuna dahil edilmiş olsa da esas olarak öğrencinin, içerisinde farklı *fā^cil* türlerinin yer aldığı cümle yapılarını öğrenmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle de *fā^cil*in zamir olarak, *zāhir* isim olarak veya *mufred*, *teşniye* ve *cem^c* olarak gelişine dair bazı örneklerle anlatım detaylandırılmıştır.

El-^cAvāmil'de tüm bilgilerin sistematik bir çerçevede sunulması, ezber kolaylığı ve *i^crāb*la ilgili tüm hususların şematik bir biçimde verilmesi nedeniyle, öğrenciye avantaj sağlamaktadır.

i^crāb bakımından *merfū^c*, *manşūb*, *mecrūr* ve *mezcūm* kelimelerin, yani *fā^cil*, *mubtede^c*, *ḥaber*, *mef^cūl* çeşitleri gibi öğelerin örneklendirilmeleri nok-

tasında muhtasar ve müfit yapıları göz önüne alındığında, her iki eserin de başarılı olduğu dikkat çekmektedir. Ancak *el-^cAvāmil*'de “^cāmiller” bölümünde yer alan *ḥarf-i cerrler*, *naşb* ve *cez̄m* edatları gibi ^cāmil konumundaki *ḥarf*lerin her birine dair örnek bulunurken, *el-Ācurrūmiyye*'de bu *ḥarf*lerin her birinin cümle içerisindeki kullanımına ve ifade ettiği anlama işaret eden örneklerin bulunmadığı da ifade edilmelidir.

Özetlemek gerekirse; *el-^cAvāmil*'de ^cāmil, *ma^cmūl* ve *amel* olmak üzere *i^crāb* olgusunu bütünüyle öğretmeyi hedefleyen üçlü bir tasnif benimsenmiştir. Esas olan, herhangi bir kelimenin ya da kavramın bu üç ana çatıdan birine dahil olmasıdır. Bu kelimenin isim, fiil ya da *ḥarf* olmasının bu noktada bir önemi yoktur. Aynı şekilde herhangi bir kelime ya da ögenin farklı konularla ilintili olması ve bütünlük arz etmesi de anlatım planını etkilememektedir. Başka bir ifadeyle *el-^cAvāmil*'de bütünlük, *i^crāb* olgusu üzerine kurulmuş, üçlü tasnifin altında yüz madde halinde verilen hususların öğretilmesi yoluyla, *i^crāb* olgusunun kavratılması amaçlanmıştır.

El-Ācurrūmiyye'de ise durum biraz daha farklıdır. Zira her ne kadar eserde *i^crāb*, *merfū^c* isimler, *manşūb* isimler ya da *mecrūr* isimler şeklinde *i^crāb* temelli ve *amel* merkezli başlıklar yer alsada, bu başlıklar altında pedagojik kaygılarla, konuların farklı yönlerine ve ilintili oldukları diğer bazı hususlara temas edilebilmiştir.

Sonuç olarak *el-Ācurrūmiyye*'de izlenen metodun, pratik/uygulama yönünün daha ağır bastığı, bu durumun da meselelerin daha kolay kavranmasına yardımcı olabileceği, *el-^cAvāmil*'de izlenen metodun ise daha formülcü olup öğrenciye sistematik bir bakış açısıyla meselelere bakabilme yetisi kazandırabileceği söylenebilir. Bu bakımdan ezbere yatkın ve soyut düşünme yeteneği gelişmiş bir hedef kitle için *el-^cAvāmil*'in; bütüncül bakış açısına sahip, neden-sonuç ilişkisi ve bağlantı kurma noktasında kabiliyetli bir hedef kitle için ise *el-Ācurrūmiyye*'nin daha faydalı olacağı düşünülebilir. Küçük hacimleri de göz önüne alındığında, başlangıç seviyesindeki bir öğrenciye her iki eserin birlikte okutulması, muhakkak daha faydalı ve olumlu sonuçlar doğuracak, eksik yönlerin kapatılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ^cAlī b. Bālī. *el-İkdu'l Manzūm fī Zikri Efādili'r-Rūm* (eş-Şekā'ıku'n-Nu^cmāniyye ile birlikte). Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-^cArabī, 1975.
- Arslan, Ahmet Turan. *İmām Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul: Seha Yayınları, 1992.

- Baytar, Yaşar Seracettin. "Belli Başlı Dil Öğretim Metotları ve Bunların Arap Dili Öğretimi Açısından Eleştirel Değerlendirmesi," *EKEV Akademi Dergisi* 20:67 (2016), ss.315-337.
- el-Birgivi, Mehmed b Pîr °Alî. "°Avāmil," *Nahiv Cümlesi* (İstanbul: Aḥmed Kāmil Maṭba°ası, 1330) içinde, ss.92-100.
- Bulut, Ali. "İbn Madâ'nın Arap Dilindeki Âmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri," *Nüşa* 6:23 (2006), ss.61-74.
- Civelek, Yakup. "Türkiyede Arapça Öğretimine Dair Bazı Teklifler: Riyad Arap Dil Enstitüsü Örneği," *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), ss.225-283.
- Çelebi, Muharrem. "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış," *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989), ss.1-31.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.32, ss.300-306.
- Düzenli, Yaşar. "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3:4 (2000), ss.228-247.
- Gündüzöz, Soner. "Arapça Öğretiminde Başvurulacak Bazı Yöntem ve Teknikler: Pedagojik Bir Değerlendirme," *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), ss.35-53.
- el-Hamd, Gānim Kadûri [el-Ḥamad, Gānim Ḳaddûrî]. "Nahiv Eserlerinin Te'lifinde Takip Edilen Yöntemler," terc. Ali Bulut, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8:1 (2008), ss.375-387.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), ss.274-293.
- İbn Âcurrüm, Ebû °Abdillāh Muḥammed b. Muḥammed b. Dāvūd eş-Şanhācî. *Metnu'l-Âcurrümüyye ve yelîhi ed-Durratu'l-Yetîme*. Kahire: Maṭba°atu Muştafâ el-Bābî el-Ḥalebî, 1948.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth° Uşmān. *el-Ḥaşā'îş*. Tah. Muḥammed °Alî en-Neccār. Kahire: Dāru'l-Kutubi'l-Mışriyye, tsz.
- İsmā°il Pāşā el-Bağdādî. *Hediyyetu'l-°Arifîn Esmā°u'l-Mu°ellifîn ve Âşāru'l-Muşannifîn*. Tah. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç. İstanbul: Vekāletu'l-Me°arif, 1951-1955.
- Kātib Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn °an Esāmî'l-Kutub ve'l-Funûn*. Tah. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge. Beyrut: Dāru İhyā°i't-Turāşî'l-°Arabî, tsz.
- Kehḥhāle, °Umer Riḍā. *Mu°cemu'l-Mu°ellifîn*. Beyrut: Dāru İhyā°i't-Turāşî'l-°Arabî, tsz.
- Kennûn, °Abdullāh. *Zıkrayātu Meşāhîri Ricāli'l-Mağrib fî'l-°İlm ve'l-Edeb ve's-Siyāse*. Beyrut: Dāru İbn Ḥazm, 2010.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Âcurrüm," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.19, ss.295-296.
- Kınar, Kadir. "Arap Gramerinde Âmil Teorisi," *Bilimname* 11:2 (2006), ss.157-179.
- Maḥlûf, Muḥammed b. Muḥammed b. °Umer b. Sālîm. *Şecerātu'n-Nûri'z-Zekiyye fî Ṭabaḳāti'l-Mālikiyye*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, 2003.
- Medkür, °Alî Aḥmed. *Tedrîsu Funûni'l-Luğati'l-°Arabîyye*. Kahire: Dāru'l-Fikri'l-°Arabî, 2006.

- el-Mekkūdī, Ebū Zeyd °Abdurrahmān b. °Alī b. Şālīh el-Fāsī. *Şerhu Metni'l-Ācurrūmiyye*. Tah. Aḥmed b. İbrāhīm b. °Abdilmevlā el-Muġnī. Kahire: el-Mektebetu'l-İslāmiyye, 2005.
- Saçaklızāde, Muḥammed b. Ebī Bekr el-Mar°aşī. *Tertibü'l-Ulüm*. Terc. Zekeriya Pak ve M. Akif Özdoğan. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- es-Suyūfī, Celāluddīn °Abdurrahmān b. Ebī Bekr. *Buġyetu'l-Vu°āt ft Ṭabaḳāti'l-Luġaviyyīn ve'n-Nuḥāt*. Tah. Muḥammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm. Şaydā: el-Mektebetu'l-°Aşriyye, tsz.
- el-°Uşaylī, °Abdul°azīz b. İbrāhīm. *Ṭarā°ıku Tedrīsi'l-Luġati'l-°Arabiyye li'n-Nāṭıķīn bi-Luġāt Uḫrā*. Riyad: Cāmi°atu'l-İmām Muhammed b. Su°ūd, 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Şemseddīn Sāmī. *Ḳāmūsu'l-A°lām*. İstanbul: Mihrān Maṭba°ası, 1307.
- Yūsuf, °Abdulmu°min Emlāce. “Tedrīsu'l-Luġati'l-°Arabiyye li-Ġayri'n-Nāṭıķīn bih,” yayınlanmamış doktora tezi, Pencap Üniversitesi Arap Dili Bölümü, Lahor, 1991.
- Yüksel, Emrullah. “Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573),” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), ss.175-185.
- , “Birgivi,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, c.6, ss.191-194.
- ez-Ziriklī, Ḥayruddīn b. Maḥmūd b. Muḥammed. *el-A°lām*. Beyrut: Dāru'l-°İlm li'l-Melāyīn, 2002.